

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Kunstiajaloo osakond

Keidi Kaitsa

MUSEUM PÜHAKOJAS – JÕHVI, ROOTSI-MIHKLI JA KOSE KIRIKUTE NÄITEL

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Krista Andreson

Tartu 2018

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Kirik ja muuseum	7
1.1. Muuseumi idee	7
1.2. Pühakoda kui uus muuseum?	11
1.3. Muuseum kui uus pühakoda?	17
1.4. Muuseum kirikus	18
2. Kirikutesse rajatud muuseumid Eestis	21
2.1. Jõhvi kirikusse rajatud muuseum	21
2.1.1. Jõhvi kirik	21
2.1.2. Jõhvi Muuseum	22
2.1.2.1. Ekspositsioon	25
2.1.2.2. Muuseumi tegevus	26
2.2. Rootsi-Mihkli kirikusse rajatud muuseum	28
2.2.1. Rootsi-Mihkli kirik	28
2.2.2. Rootsi-Mihkli kirikumuuseum	29
2.2.2.1. Ekspositsioon	29
2.2.2.2. Muuseumi tegevus	31
2.3. Kose kirikusse rajatud muuseum	32
2.3.1. Kose kirik	32
2.3.2. Kose kiriku muuseum-arhiiv-raamatukogu	33
2.3.2.1. Ekspositsioon	34
2.3.2.2. Muuseumi tegevus	35
3. Muuseumide võrdlus ja analüüs	37
Kokkuvõte	43
Summary	46
Kasutatud allikate ja kirjanduse nimekiri	48
Lisad	55
Lisa 1.	55

Sissejuhatus

Pühakoja puhul on ennekõike tegemist vaimse kohaga, kuid ajalooliselt on see kujunenud ka väärisesemete kogumise ja säilitamise paigaks ning on seetõttu paljuski muuseumiga võrreldav. Muuseumid on oma tänapäevase olemuseni jõudnud 18. sajandil, omamata seejuures otsest seost mõne religiooni või kirikuga. Samas on kaasaja museoloogid täheldanud mitmeid ühiseid külgi pühakodade ja muuseumide vahel.

Käesolev töö tegeleb sakraalse kirikuruumi ning sekulaarse muuseumimaailma ühildamise küsimusega. Olgugi et sakraalsuse ja sekulaarsuse kõrvutine eksisteerimine on maailmas paljusesinev, siis käesolev uurimus keskendub eelkõige toodud koosluse toimimisele museoloogilises perspektiivis.

Töö eesmärk

Antud uurimus on kantud soovist tuua senisest suurema tähelepanu alla Eestis tegutsevad kirikud, mis on oma tegevuste hulka lisanud ka muuseumi pidamise. Teema olulisus tuleneb kahest põhilisest asjaolust. Esiteks on museoloogid hakanud järjest enam täheldama ühiseid kokkupuutepunkte pühakodade ja muuseumide vahel. Välja on toodud nii objekti- kui ruumipõhiseid sarnasusi, mis aitavad mõista teatavat loogikat ja seoseid antud asutuste vahel. Teiseks küsimuseks on mitmel pool Euroopas ja sealhulgas ka Eestis¹, pühakodade sulgemisest tulenevalt hoonetele uute otstarvete leidmise võimalikkus.

Sellest lähtuvalt on valitud Eestis tegutsevatesse kirikutesse rajatud muuseumite - Jõhvi Muuseum², Rootsi-Mihkli kirikumuuseum³ ja Kose kiriku muuseum-arhiiv-raamatukogu⁴ – näitel võimalik välja selgitada, kuidas on Eestis seni ühte võimalikku pühakodade laiendatud kasutusviisi rakendatud. Nimelt, Euroopas vaadeldakse muuseumipidamist kui üht paljudest lisanduvatest funktsioonidest kasutuseta või külastajateta jäänud kirikuhoonetele. Eestis on kirikud ja muuseumid sellisel kombel ühendatuna seni peaaegu uurimata ja käsitlemata, kuid ülejäänud Euroopa tasandil

¹ Tooming, Kaire. (2013). „Kirikud – üleliigne hooneliik?“ – *Sirp*, 26.09

Kättesaadav Internetis: <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/arhitektuur/2013-09-26-11-44-45/> (kasutatud 26.05.2018)

² Jõhvi Muuseum.

Kättesaadav Internetis: <http://johvimuuseum.ee/> (kasutatud 26.05.2018)

³ Rootsi-Mihkli kirikumuuseum. Rootsi-Mihkli kirik.

Kättesaadav Internetis: <http://www.stmikael.ee/index.php/et/muuseum> (kasutatud 26.05.2018)

⁴ MAR (muuseum-arhiiv-raamatukogu). EELK Kose Püha Nikolause kogudus.

Kättesaadav Internetis: <https://sites.google.com/site/eelkkose/home/mar> (kasutatud 26.05.2018)

tegemist vägagi aktuaalse teemaga.⁵ Sellest tulenevalt on töö eesmärk valiku Eesti kirikutesse rajatud muuseumite baasil uurida kui edukad on senised püüded kiriku- ja muuseumitegevuse ühendamisel siinses kontekstis. Valitud muuseumide näiteid ühendab lähestikune rajamisaeg ning teatav sarnasus asukoha valikul kirikuhoones. Samuti on kõigi kolme puhul tegemist Eesti Evangeelsete luterlike kirikutega.

Teiseks oluliseks eesmärgiks antud töös on kirikutes tegutsevate muuseumide määratlemine. Selgitades seejures ka välja, kuidas valitud muuseumid ise ennast määratlevad. Euroopas on kirikuruum, mis on funktsioneerinud pühakoja varakambrina, leitav näiteks *treasury/schatzkammer/trésor* nimetuste all. Antud tüüpi varahoidlaid on samuti aja jooksul järjest enam avalikeks muuseumideks kohandatud, kuigi need on tihtilugu siiski säilitanud oma varasema nime. Eestis asuvate Niguliste muuseumi kui endises kirikuhoones tegutseva kirikukunsti muuseumi ning Tartu Toomkirikus paikneva Tartu Ülikooli ajaloomuuseumi näidetele toetudes võib küsida, mida üldse saab nimetada „kirikumuseumiks“. Käesolevas töös on uurimise all väga erinevat tüüpi muuseumid, millest mõni on kirikust eraldiseisvam kui teine. Seetõttu kasutatakse „kirikumuseumi“ mõiste asemel eelkõige „kirikusse rajatud muuseumit“. Samas „kirikumuseumi“ mõiste kasutus võib säilida juhul, kui see on kiriku poolt antud nimena kasutusel.

Töös vaadeldakse kirikute kaupa muuseumi idee alust ehk visiooni ja põhjust muuseumi rajamiseks, selle lõplikku teostust ning tulemit, tuues sealjuures välja aspekte, mis võimaldavad näha, kas ja kuidas antud tüüpi mäluasutused vastavad üldlevinud arusaamale muuseumist.

Bakalaureusetöö on jagatud kolme ossa. Töö esimene osa käsitleb muuseumi ideed ning olemust, kaardistades esmalt muuseumide põhitegevused ja -ülesanded, keskendudes seejärel kiriku ja muuseumi omavahelisele seosele. Selle osa eesmärk on sissejuhatavalt tutvustada teema tausta ning luua kontekst käsitluse alla tulevate näidete mõistmiseks. Bakalaureusetöö teises osas antakse ülevaade kolmest kirikus tegutsevast muuseumist Eestis, nende rajamisest ning tegevusest. Viimane, kolmas osa, keskendub eelneva info analüüsile eesmärgiga leida vastus küsimusele muuseumi toimimisest pühakojas Eesti tasandil.

⁵ International conference on the creative reuse of churches. The Churches Conservation Trust. Kättesaadav Internetis: <https://www.visitchurches.org.uk/what-we-do/news/international-conference-on-the-creative-reuse-of-churches.html> (kasutatud 26.05.2018)

Töö allikad

Kirikute ja muuseumide ühist ala on Euroopas võrdlemisi palju uuritud. Nimelt on mitmed autorid püüdnud viimastel aastatel avada muuseumi ja religiooni ühisjoonte temaatikat. Seda on tehtud, uurides sakraalsete objektide paigutumist muuseumikeskkonda, tuues välja ka asjaolusid, mille poolest muuseum oma ehituselt ning olemuselt pühakoda meenutab. Crispin Paine on üks enim kirikute ja muuseumide ühildamise teemat uurinud museoloog. Tema kirjutised religiooni- ja muuseumivalla kokkupuutest^{6 7} on olulised ka antud töö puhul.

Töö museoloogia blokki on aidanud lahti mõtestada ICOMi poolt välja antud ning André Desvallées ja François Mairesse'i kirjutatud „Museoloogia põhimõisted“ mis tänu üleeuroopaliste autorite käsitlesele loob selge ja tervikliku pildi erinevatest muuseumi puudutavatest teemadest. Eesti muuseumimaastikust on palju kirjutanud Mariann Raisma, kelle artiklile „Muuseumi mõte: Eesti muuseumide identiteedimuutusest 19.-20. sajandil“⁸ on käesolevas töös toetutud, et tuua asjakohast ülevaadet kohalikust muuseumiloost. Põhinetud on ka museoloogia alastele üldkäsitlustele nagu Gary Edson'i ja David Dean'i välja antud „*The Handbook for Museums*“⁹, Timothy Ambrose'i ja Crispin Paine'i ühine „*Museum Basics*“¹⁰ ning Charles Smith'i „*Museums, Artefacts and Meanings*“.¹¹ Valdavalt 1990. aastatest pärinevad publitseeringud on valitud sobitumaks käsitletavate muuseumidega, mis on samuti enamasti sellel ajastul ka oma ideelise alguse saanud. Kaasaegsemat muuseumi-alast vaatepunkti pakub 2018. aastal ilmunud „*Museum and Gallery studies; the basics*“.¹²

Omaette teema on ka kirikute laiendatud kasutus, neile uute funktsioonide leidmine. Selle kohta on ilmunud mitmeid kirjutisi, näiteks Becky Payne'i „*Churches for Communities: Adapting Oxfordshire's Churches for Wider Use*“, „*The London City Churches: Their Use, Their Preservation and Their Extended Use*“. Töö mahu huvides ning selleteemaliste uurimuste kättesaadavusest tulenevalt ei ole eesmärgiks seatud Euroopa kirikute mitmetikasutatavusest ammendatava ülevaate andmine.

⁶ Paine, Crispin. (2013). *Religious Objects in Museums: Private Lives and Public Duties*. London: Bloomsbury.

⁷ Paine, Crispin. (2010). *Militant Atheist Objects: Anti-Religion Museums in the Soviet Union*. Present Pasts 1(1). Internetist kättesaadav: <https://www.presentpasts.info/articles/10.5334/pp.13/> (kasutatud 26.05.18)

⁸ Raisma, Mariann. (2009). „Muuseumi mõte: Eesti muuseumide identiteedimuutusest 19.-20. sajandil“. *Akadeemia*, nr. 4.

⁹ Edson, Gary; Dean, David. (1994). *The Handbook for Museums*. London: Routledge.

¹⁰ Ambrose, Timothy; Paine, Crispin. (1993). *Museum Basics*. New York: Routledge.

¹¹ Smith, Charles Saumarez. (1989). “Museums, Artefacts, and Meanings” - *The New Museology*. London: Reaktion Books.

¹² Mason, Rhiannon; Robinson, Alistair; Coffield, Emma. (2018). *Museum and Gallery studies: the basics*. London: Routledge.

Kirikutesse rajatud muuseumid on Eestis eksisteerinud vähemalt 20. sajandi algusest, ent sellele vaatamata on antud teemal ilmunud väga vähe kirjandust. Kirjalikku ülevaadet on üldjuhul pakutud vaid ehitusprotsessist ning uuringutest, mida on muuseumide rajamiseks läbi viidud. Vaadeldavate muuseumide puhul on sellisteks materjalideks näiteks Villu Kadakase artiklid^{13 14}, mille ta on erinevate arheoloogiliste uuringute tulemusena kirjutanud. Need omavad ka käesolevas töös olulist kohta, loomaks tervikpilti pühakoja ruumi kujunemisest muuseumipinnaks. Lisaks ei leidu pühakojast kui muuseumikohast nendest põhjalikumast ega terviklikumat käsitlust. Seetõttu on kasutatud ka ehitusaegseid dokumente ja arhiiviallikaid¹⁵, mis pakuvad konkreetsemat sissevaadet muuseumide rajamisprotsessidele. Samuti loovad töös kirikutes tegutsevate muuseumide tekkele tausta valdavalt perioodikas ilmunud artiklid, mis on antud teemat Eestis peaaegu ainsana laiemale üldsusele kättesaadaval kirjalikul kujul levitanud. Kirjalikele allikatele lisateabe saamiseks on töö huvides läbi viidud ka mitmeid intervjuusid kirikuesindajate ja muuseumide rajamisprotsessis osalenutega. Intervjuudes käsitletud küsimused on leitavad töö lisades ning audiofailid on autori valduses.

Pühakodade laiendatud kasutus on Eestis mõnevõrra tuttavam teema. 2013. aastal toimus Konserveerimis- ja digiteerimiskeskus Kanuti eestvedamisel Niguliste kirikus rahvusvaheline seminar „*Extended Use of Churches*“¹⁶, mis keskendus kirikute mitmekülgse kasutuse probleematikale. Ühe näitena tutvustati seminari raames ka Pöide kiriku laiendatud kasutuseks loodud halduskava.¹⁷

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kuigi pühakoja ja muuseumi koostoimise aktuaalsus on Euroopas järjest kasvamas, on Eesti tasandil antud teemaga väga napilt tegeletud ning akadeemilises käsitluses peaaegu uurimata. Üldiselt on vähekäsitlemist leidnud ka kirikutesse rajavatavad muuseumid, mida võib pidada ühtedeks enam päevakorda kerkivateks nähtusteks.

¹³ Kadakas, Villu. (2013) “Uut Kose algsest kivikirikust ja eriti selle käärkambrist” - *Harjumaa Uurimusi 9. Arheoloogia kogumik*, toim. Kadakas, Ulla, Kangert, Nele. Harjumaa: OÜ Infotrikk.

¹⁴ Kadakas, Villu. (2003). „Jõhvi kirik“ – *Jõhvi kindluskirik – legendist tegelikkuseks*, Jõhvi: Jõhvi Muuseumi Selts.

¹⁵ ERA.5025. Muinsuskaitseamet.

¹⁶ Seminar *Extended Use of Churches. Sustainable Management of Historic Rural Churches in the Baltic Sea Region*. Kättesaadav Internetis: <http://smcproject.org.ee/seminar/> (kasutatud 26.05.18)

¹⁷ Tooming, Kaire; Vainlo, Ann. (2013). *Pöide kiriku halduskava*. Enniskoda Kanut.

1. Kirik ja muuseum

1.1. Muuseumi idee

Muuseumi juured ulatuvad antiikaega, mil kunstiteoseid ja haruldusi hoiustasid nii templid kui varakad isikud oma kogudes. *Mouseioni* näol oli tegemist teadmiste hoidlaga, kus paiknes raamatukogu ja kogum uurimusi, mida külastasid filosoofid ja ajaloolased.¹⁸ Tänapäevase muuseumi idee algust seostatakse renessansiaja ning selleaegse kollektioneerimiskirega, millest kasvasid välja loodusteaduslikud kogud ning kunsti- ja mündikabinetid. Kolleksioonidest kui vaatamise objektidest said sajandite jooksul uurimisobjektid, mida hakati süstematiseerima ja kirjeldama. Muuseumitegevusele hakkas kujunema teaduslik alus 19. sajandil, mil muuseumid arenesid ka avalikeks asutusteks. Teaduse hargnemist ning ühiskondliku elu diferentseerumist on seostatud ka muuseumikontseptsiooni muutumise ning mitmekesisustumisega.¹⁹ Sel ajal hakati samuti rajama esimesi spetsiaalselt muuseumi tarbeks mõeldud hooneid.

Eesti kohalikule muuseumimõttele on kõige suuremaks mõju avaldajaks peetud raeapteekrit Johann Burchardt VIII-t, kes 1802. aastal lõi oma rariteetide kogu baasil Eesti esimese eramuuseumi. Sellega on sümboliseeritud ka uue etapi algust Eesti museoloogilises mõtlemises. Samas Eesti muuseumitraditsiooni alguseks on siiski loetud Buchardti kolleksiooniga samal aastal taasavatud Tartu Ülikooli, mille koosseisu rajati looduslookabinet ning Tartu Ülikooli kunstimuuseum. Kuigi mitteakadeemilisele publikule ehk avalikkusele oli kunstimuuseum ligipääsetav alates 1862. aastast.²⁰ 19. sajandil tegutses Eestis küll mitmeid muuseume, kuid need olid põhiliselt siiski baltisakslaste tarbeks loodud, millele eestlastel kuigivõrd ligipääsu ei olnud. Esimese Eesti muuseumi rajamiseks loetakse seetõttu 1909. aastat, mil rajati Eesti Rahva Muuseum.²¹ Sama tüüpi muuseum, Eesti kultuurajalooline muuseum, nimega Eesti Muuseum asutati 1919. aastal ka Tallinnas. 1921. aastaks, mil mäluasutuste arv oli Eestis kasvanud üle kümne, kirjeldati siinset muuseumimaastikku antikviteetide koguna, mis nõudis erinevate muuseumide ühendamist. Aktiivse tegevuseni selles vallas jõudis alles uus võim, mille tulekuga muutusid muuseumid Eesti-aladel radikaalselt. Nimelt asus riigivõim minevikukäsitlust ametliku ideoloogiaga kiirelt siduma. Selle tarbeks hakati muuseume riigistama, muuseume ning nende

¹⁸ Pearce, Susan. (2010). „The collecting process and the founding of museums in the sixteenth, seventeenth and eighteenth centuries“ – *Encouraging Collections Mobility – A Way Forward for Museums in Europe*. Helsinki: Finnish National Gallery, 15-16.

¹⁹ Viires, Ants. (1984). „Muuseumi sünni“. *Looming*, nr. 4, 508-509.

²⁰ „Muuseumi mõte: Eesti muuseumide identiteedimuutusest 19.-20. sajandil“. *Akadeemia*, 2009 nr. 4, 777-779.

²¹ „Muuseumi sünni“, *Looming*, 1984 nr. 4, 509.

kogusid ümberstruktureerima. Samuti loodi ideoloogiliselt vajalikke muuseume kui ka erinevaid valdkondade keskmuseume. Eriti aktiivseks on uute muuseumide rajamises ning vanade restaureerimises peetud 1975-1985 aastaid ehk olümpiamängude-eelset ning –järgset perioodi. Mäluasutused läbisid identiteedimuutusi tollest, 1980. aastate lõpust 1990. aastate lõpuni, mil täheldati uuendatud muuseumimõtte vajadust. Eesti nüüdisaegset muuseumimaastikku on Mariann Raisma kirjeldanud kui liikumist järjest mitmekesisema ning –tasandilisema minevikutõlgenduse suunas, mis lähtub mõttest, et inimese teadvust määrab rahvuse asemel kultuur.²² Kui Statistikaameti andmete kohaselt oli Eestis 1921. aastal 11 muuseumi, siis 2016. aastaks oli neid 246, millest kolmandik kuulus riigile, kolmandik kohalikele omavalitsustele ning kolmandik olid eramuuseumid.²³

Eesti Muuseumiseaduse kohaselt on muuseum „ühiskonna ja selle arengu teenistuses alaliselt tegutsev kultuuri- ja haridusasutus, mis ei taotle majanduslikku kasumit, mis on üldsusele avatud ning mille ülesanne on koguda, säilitada, uurida ning vahendada inimese ja tema elukeskkonnaga seotud vaimset ja materiaalselt kultuuripärandit hariduslikel, teaduslikel ja elamuslikel eesmärkidel.“²⁴ Muuseumide missiooniks on ajalise pidevuse hoidmine ning minevikukogemuse sidumine tulevikuga.²⁵

Üle maailma on kasutatav Rahvusvahelise Muuseumide Nõukogu (edaspidi ICOM) definitsioon, mille kohaselt muuseum on „ühiskonna ja selle arengu teenistuses üldsusele avatud alalise iseloomuga mittetulunduslik institutsioon, mis kogub, konserveerib, uurib, suhtleb ja eksponeerib inimese ja tema elukeskkonnaga seotud materiaalseid ja immateriaalseid tõendeid õppimise, haridusliku ja naudinguga saamise eesmärgil“.²⁶

Mõningate seisukohtade kohaselt on ICOMi definitsioon liialt normatiivne ja oma ajastu märki kandev. Põhjuseks eelkõige see, et enne muuseumi määratlemist 18. sajandil toleaege kontseptsiooni põhjal, oli igas tsivilisatsioonis eksisteerinud teatav hulk kohti, institutsioone või asutusi, mis sarnanesid sellele, mida me tänapäeval muuseumi all mõistame. Probleemaatiliseks peetakse mõningaid ICOMi lisatud elemente nagu muuseumi mittetulunduslik olemus, sest hoolimata ICOMi tunnustusest, jääb ka tulu taotlev muuseum endiselt muuseumiks. Seetõttu on

²² „Muuseumi mõte: Eesti muuseumide identiteedimuutusest 19.-20. sajandil“. *Akadeemia*, 2009 nr. 4, 787-788, 791-794.

²³ Raasik, Kaire. (2017). *Muuseumikülastuste arv oli möödunud aastal tõusutrendis*. Statistikaamet, 12. mai. Kättesaadav Internetis: <https://www.stat.ee/pressiteade-2017-054?highlight=muuseum> (kasutatud 26.05.2018).

²⁴ Muuseumiseadus (10.07.2013). Riigi Teataja I.

Kättesaadav Internetis: <https://www.riigiteataja.ee/akt/110072013001> (kasutatud 26.05.2018).

²⁵ Riiklik programm: 21. sajandi Eesti muuseumid. Arengu põhisuunad 2006-2015. (2006).

²⁶ ICOMi muuseumide eetikakoodeks. (2007).

museoloogid nagu Peter van Mensch püüdnud muuseumi laiemalt ja objektiivsemalt määratleda „alalise museaalse institutsioonina, mis säilitab füüsiliste dokumentide kogusid ja loob nende alusel teadmisi“. Veelgi laiemas vaates võib definitsiooni luues kõrvale jätta institutsiooni aspekti ning keskenduda selle põhieesmärgile. Seeläbi on muuseumi püütud kirjeldada kui inimese poolt loodud tööriista, mis omab arhiveerimise, arusaamise ja edasiandmise eesmärgi.²⁷ Lisaks on definitsioone, mis oma kontseptsioonis viitavad eelkõige uuemat tüüpi muuseumide põhimõtetele, näiteks ökomuuseumile või kübermuuseumile. Samas ei vastandu need oma sõnakasutustes ülejäänud muuseumidele, vaid võtavad üldisema katusmõiste rolli.

Seega muuseumi olemust ning seda, millele ta töö põhineb, on võimalik paljudel eri viisidel sõnastada. Käesolevas töös lähtutakse ühest kõige laiemalt tuntud mudelist, mis on välja töötatud 1980. aastate lõpus Amsterdami Reinwardti akadeemias ning millest lähtub asutuse museoloogia-alane õpe. Mudel eristab kolme muuseumi ülesannet: säilitamine, teadustöö ja kommunikatsioon.²⁸ Toodud funktsioonid on ka märgatavas kooskõlas ICOMi definitsiooni viimase poolega, mille kohaselt muuseumitegevus toimub „õppimise, haridusliku ja naudingu saamise eesmärgil“.²⁹ André Desvallées ja François Mairesse on välja pakkunud nendele funktsioonidele lisada ka terminid vahendamine, juhtimine ja arhitektuur, mille olulisus ning tähtsus on muuseumimaailmas ajaga märgatavalt suurenenud.³⁰

Selleks, et erinevaid eesmärgi ning ülesandeid täita, on vajalikud erineva suurusega kogud, mida saab kasutada erinevas ulatuses avalikkusele nähtaval viisil.³¹ Suzanne Keene on toonud välja kolm kogude eesmärgi: allikate säilitamine, kasutamise demonstreerimine, eksponeerimine. Ent on tõdetud, et valdav enamik muuseumikogusid ei vasta ühelegi nimetatud kolmest eesmärgist. Juhul, kui need eesmärgid paigutada kontseptuaalsesse kolmnurka, siis asetsevat enamik muuseumi selle keskosas. Põhjusel, et kogude erinevad osad võivad järgida erinevaid kasutusmudeleid või teenida enam kui ühte eesmärki. Samas on näitena välja toodud, et kohaliku ajaloo muuseumid ehk koduloomuuseumid kalduvad keskosas paiknemise asemel demonstreerimise ja eksponeerimise poole.³² Siiski on ka säilitamine oluline osa kogude haldamisest. Kaie Kukk on oma museaalide säilitamist käsitlevas magistritöös kirjeldanud säilitamise olemust: “Mõistega „säilitamine“

²⁷ Desvallées, André; Mairesse, François (toim). (2016). *Muuseum - Museoloogia põhimõisted*. ICOM Eesti Rahvuskomitee, 54-55.

²⁸ Samas, 19.

²⁹ ICOMi muuseumide eetikakoodeks. (2007).

³⁰ Desvallées; Mairesse (toim), 2016, 19-20.

³¹ Kukk, Kaie. (2006). *Museaalide pikaajalise säilitamise nõuded ja võimalused nende saavutamiseks Eesti Rahva Muuseumi näitel*. Magistritöö. (Juhendaja Kurmo Konsa). Tartu Ülikool, füüsika-keemia teaduskond, filosoofiateaduskond, 7.

³² Keene, Suzanne. (2002). *Managing conservation in museums*. Oxford: Butterworth-Heinemann, 18.

tähistatakse tegevusi, mis aeglustavad museaalide vananemist, takistavad nende lagunemist ja pikendavad seeläbi kogude kasutusiga. Paljudel juhtudel ongi kultuuripärandi hulka kuuluvate objektide säilitamine muuseumi kõige tähtsamaks tegevuseks. Säilitamine peab võimalikult tõhusate meetoditega tagama minevikus loodud informatsiooni olemasolu ja kasutatavuse tänapäeval ja tulevikus.³³

Kuigi eksponeerimist ning demonstreerimist on peetud museaalide säilitamisele hävitavaks, liiguvad muuseumid siiski demonstreerimise poole, sest see aitab neil oma olemasolu paremini õigustada.³⁴ Samuti olevat muuseumide rajamise algne mõte seisnenud väärtuslike esemete erakolleksioonidest välja toomises ning nende laiemalt kättesaadavaks tegemises.³⁵ Seda seisukohta peavad oluliseks ka autorid Gary Edson ja David Dean, kes leiavad, et muuseumidel tuleb paljuski toetuda näitustele ja näitusekorraldusele, sest need aitavat tõestada muuseumi olemasolu olulisust asutust ülalpidavale kogukonnale.³⁶

Näitused on muuseumi üheks kommunikatsioonikanaliks, võimaldades avalikkusel heita pilk muuseumi kogudesse aitavad need ka juurutada avalikkuse usaldust muuseumi kui ühiskondliku mineviku säilitaja vastu. Näitus ei seisne pelgalt esemete esitlemises, vaid seda on kirjeldatud kui omaette meediumit või loomingulist väljendusvahendit, mille üleüldiseks eesmärgiks on sõnumi või sõnumite edastamine.³⁷ Ülejäänud muuseumi kommunikatsiooniviisideks on näitused, teemapäevad, infokandjad nagu trükised, filmid ja digitaalsed meediumid, ning muuseumikogud, millega on võimalik luua uusi teadmisi ning millele tuginedes saab laiemale avalikkusele vahendada kultuuripärandit.³⁸

Vaatamata oma silmapaistvale positsioonile täidavad näitused ja muu kommunikatsioon siiski vaid osa muuseumi eesmärke ja ülesandeid. Museoloogia-alastes kirjutistes on probleemseks välja toodud asjaolu, et üldsus vaatleb muuseumi eelkõige nende välisest, otseselt avalikkusele suunatud meelelahutuslikust küljest, keskendumata muuseumile kui kultuuripärandi säilitajale ja hooldajale. Sellises olukorras nihkuvat kogude haldamise tähtsus muuseumi tegevuse sihi juurest justkui meelelahutuslike programmide toetajaks.^{39 40}

³³ Kukk, Kaie, 2006, 9.

³⁴ Samas, 59.

³⁵ Smith, 1989, 6.

³⁶ Edson; Dean, 1994, 148.

³⁷ Samas, 150-151.

³⁸ Reinvelt, Riina. (2007). "Museaalid - rekvisiidid või hindamatu osa kultuuripärandist?" - *Muuseum muuseumis : artikleid museoloogia vallast*. Narva : Narva Muuseum, 57.

³⁹ Reinvelt, Riina, 2007, 58.

Paljurõhutatud on veel seisukoht, et muuseumid ei ole kõigest teadmiste levitamiseks, vaid ka loomiseks.⁴¹ Üheks tähelepanuväärseks muutuseks ICOMi uuendatud muuseumidefinitioonis on teadustöö termini asendamine sõnadega pärandi uurimine. Kuigi enamiku seda tüüpi uurimistöödega, mida muuseumides veel 20. sajandi lõpus tehti, tegeletakse tänapäeval vaid laborites ja ülikoolides, eksisteerib endiselt muuseumides tehtav teadustöö. Samas põhjusel, et tänapäeval on soodustatud pigem ajutiste näituste kui püsinäituste loomine, mistõttu alusuuringuid on asendanud rakendusuringud. Üldiselt on muuseumis tehtavat teadustööd püütud jaotada nelja kategooriasse. Esimeseks tüübiks on teadustöö, mis põhineb kogudel ning mille raames toimub eelkõige kogude ja kataloogide süsteemne liigitamine. Teine tüüp võtab enda alla tavaliselt museoloogiast väljapoole jäävad teadused ja distsipliinid, mis siiski puudutavad muuseumi toimimisviise, nagu restaureerimis-, konserveerimis- või uurimisvahendid. Nii kolmandat kui ka neljandat tüüpi nimetatakse museoloogiliseks. Ühe ülesanne on arendada muuseumi eesmärke ja selle tegevust puudutavat arutelu ning teine tegeleb institutsiooni analüüsimisega.⁴² Samuti on muuseumid tavakülastuse ja –külastaja vaates olulised aitamaks inimesel mõista nii iseennast kui ka teisi ning maailma tema ümber.⁴³ Muuseum on õpikeskkonnana väärtustatud, sest võimaldab inimestel minevikuga teisiti suhestuda, võrreldes muuseumiväliste kirja pandud ajalooliste tekstidega.⁴⁴

1.2. Pühakoda kui uus muuseum?

Inimkond on teadaolevalt kogunud ja hoiustanud väärtuslike esemeid alates antiikajast. Aasias hoiustati väärisesemeid templites, samas kui Euroopas säilitasid pühakojad peale sakraalse varanduse ka muid huviväärsuseid.⁴⁵ Samuti ei viidanud muuseumi mõiste algselt mõnele konkreetsele hoonele, vaid kolleksioonile. Esimene eraldiseisvat hoonet omav muuseum asutati alles 18. sajandi lõpus.⁴⁶ Seega on muuseumid ajalooliselt olnud teistest rajatistest sõltuvad ning eraldiseisvat ruumi võib pidada mõnevõrra hilisemaks nähtuseks.

Kirikumuuseumide ajaloolisi eelkäijaid ja analooge uurides võib välja tuua pühamud ehk avalikkusele avatud kohad, kus hoitakse pühasid esemeid. Nimelt on täheldatud, et kõigil pühakohtadel on oma väärisesemetele teatud laadi hoiukoht. Etioopias on käsikirjade, tekstiilide ja

⁴⁰ Kukk, Kaie, 2006, 9.

⁴¹ Mason; Robinson; Coffield, 2018, 10.

⁴² Desvallées; Mairesse (toim), 2016, 69-70.

⁴³ Mason; Robinson; Coffield, 2018, 15.

⁴⁴ Samas, 56-57.

⁴⁵ Ambrose; Paine, 1993, 6.

⁴⁶ Tzortzi, Kali. (2015) *Museum Space. Where Architecture Meets Museology*. London: Routledge, 11.

ametlikumate ristide hoiustamiseks *beta gabaz*’iteks kutsutud varakambrid. Jaapani budistlikes templites ning šinto pühamudes on sajandeid vana komme paigutada oma väärustlikumad hoiused „aarete majakestesse“. Kuigi nimetatud hoiukohad olid algselt mõeldud pigem laohoone funktsioone täitma, on nendes korraldatud ka näituseid. Jaapani aarete majad jagunesid alates näituste korraldamisest kaheks: *Kaicho*’deks, mille eesmärgiks oli koguda rahalisi vahendeid, mida külastajad annetasid vastutasuks templikunsti poolt pakutavale vaimsele õnnistustundele; *Mushiboshi*’deks, mis avati ideega varasid suvisel ajal tuulutada. Tänapäeval tegutsevad mitmed aarete majad endiselt muuseumitena, omades nii piletihindu, vitriine kui ka etikette. Pühamutesse rajatud muuseumid pakuvad justkui kahte eri tüüpi teenust: usklitele pühamut, turistidele muuseumi. Samas mõtestab kumbki külastajaskond nähtut erinevalt.⁴⁷

Eesti vaatest üks lähedasemaid varaseid näiteid religioosse asutuse eesmärgipärasest ümber kohandamisest muuseumiks pärineb 20. sajandi Nõukogude Liidust. Alates 1920. aastate lõpust hakati üle kogu Nõukogude Liidu ideoloogilistel eesmärkidel usuhooneid muuseumideks kohandama. Esmalt loodi olulisematest katedraalidest ning kloostritest niinimetatud muuseum-monumendid, mis pidid säilitama kirikuvara, mida oli ajalooliselt ja kunstiliselt väärtuslikeks hinnatud. Peagi jõudis Hariduse Rahvakomissariaat religioonivastases ja teadust pooldavas propagandas uue taktikani, ideeni ateismimuuseumidest.⁴⁸ Uus hariduslik kava vaatles muuseume üldiselt kui üht viisi rahva harimiseks, mille abil võimaldada lihtrahval oma ajalugu tundma õppida ning ärgitada külastajates vaimustust hiilgava kommunistliku tuleviku ees. Seejuures idee ateismimuuseumidest seisnes püha koha muutmises sarnaseks vastuvõetavaks õppimise kohaks.⁴⁹ Need loodi kuvamaks igat tüüpi religiooni kui ajaloolist ignorantsuse, rassismi ja anti-semitismi allikat, mida võrreldi väidetavalt nende ainsa väärilise asemiku, teadusega.⁵⁰ Peale pühakodade rajati ateismimuuseumi ka üksikute ruumide kujul teistesse Liidu asutustesse, näiteks kultuurimajadesse. 1929. aasta seisuks oli Liidus 30 religioonivastast muuseumi, millest enamik paiknesid usuhoonetes,⁵¹ kuid 1970. aastateks oli neid sadu. Need paiknesid üldjuhul üle Liidu erinevate linnade kõige olulisemates usuhoonetes ning olid rajatud igat tüüpi usundeid

⁴⁷ Paine, 2013, 68-70.

⁴⁸ Polianski, Igor. (2016). “The Antireligious Museum: Soviet Heterotopia between Transcending and Remembering Religious Heritage” - *Science, Religion and Communism in Cold War Europe*. Betts, Paul; Smith, Stephen (toim.). London: Palgrave Macmillan, 256-257.

⁴⁹ Frost, Natasha. (2018). *How the USSR Turned Houses of Worship Into Museums of Atheism*. Atlas Obscura, 7. mai. Kättesaadav Internetis: <https://www.atlasobscura.com/articles/soviet-antireligious-museums-of-atheism> (kasutatud 26.05.2018)

⁵⁰ Polianski, 2016, 258.

⁵¹ Paine, 2010, 254-255.

esindavatesse hoonetesse, Ukraina mošeedest Siberi budismitempliteni.⁵² Enamik ateismimuuseume kadus 1990. aastatel poliitiliste murrangute ajal. Mõned on veel tänaseni alles, kandes religioonimuuseumide nime, kuid ka need on kolitud teise keskkonda või eraldatud sama usuhuone üksikusse tiiba. Peaaegu iga Nõukogude Liidus suletud kirik või tempel on oma algsesse otstarbesse tagastatud.⁵³ Olgugi et ateismimuuseumid olid teatud viisil loodud religiooni hävitamiseks, on need mõnede autorite hinnangul suutnud seda hoopis säilitada.⁵⁴ Eestisse ei rajatud teadaolevalt ühtegi ateismimuuseumi.

Muuseumi sisenemine kirikuruumi on jätkuvalt päevakorras. Mitte ideoloogilistel kaalutlusel, vaid muutuva usulise maastiku ning maapiirkondades väheneva rahvastikuarvu tõttu. Kirikus käijate arvu langemise tõttu on mitmed kirikud ja kloostrid üle Euroopa olnud sunnitud oma ukсед sulgema. Selle tulemusel on nii hoonetele kui nendes paiknenud objektidele tulnud leida uus funktsioon ja lahendus. Tihtilugu tungib uus funktsioon ka teenistusruumidesse. Nimelt ei vaja kahanevad kogudused enam kõike olemasolevat ruumi ning seetõttu kiriku mitmekesistunud tegevuste tarbeks oma pinda ka loovutavad. Seoses kirikuhoonele uue püsiva funktsiooni leidmisega on nende kasutamine jaotatud kahte tüüpi: laiendatud kasutus, mis toob tegutsevale pühakojale lisaväärtust ja –sissetulekut; uus funktsioon, mille raames säilib kirikuhoone, kuid religioosset funktsiooni ei taastata. Esimesel juhul eeldab hoonele teise funktsiooni valimine hoolikat kaalutlemist. Valik sõltub sellest, millised tegevused säilitaksid hoone ajaloolist ja kunstilist väärtust, kuid muudaksid seda ka senisest atraktiivsemaks külastuskohaks. Mõned levinumad valikud on sellisel juhul kontserdisaali, muuseumi, teatri või restorani funktsioonid. Samas teisel juhul läheb kirikuhoone müüki ning uus kasutus sõltub ostjast, mistõttu see võib varieeruda hotellist ööklubini.⁵⁵

Üks põnev näide sakraalse ja sekulaarse ruumide koostoimimisest pärineb Austriast, Admonti kloostrist. Tegemist on kloostriga, milles paralleelselt toimub aktiivne mungaelu kui ka muuseumi- ja raamatukogu tegevus. Antud nähtuste koosinemise põhjus tuleneb 1865. aastal kloostris aset leidnud laastavast tulekahjust, mille järgselt kloostrite kompleks taastati osaliselt muuseumina kohaliku munga, Gabriel Strobli eestvedamisel. Selle tulemusel valmis 1906. aastal loodusajaloo muuseum, mis enamasti Strobli poolt koondatud 252 000 eksemplarisel putukakollektsioonil põhines. Admonti klooster ning sealne muuseumitegevus ei ole siiski silmapaistev ainult sealse putukakogu poolest, vaid 21. sajandi alguses läbis muuseum renoveerimiskuuri. Uuendustööde

⁵² Paine, 2010, 254-255.

⁵³ Frost, 2018.

⁵⁴ Polianski, 2016, 254.

⁵⁵ Tooming; Vainlo, 2013, 18.

järgselt avati kloostri ühenduses olev suur muuseumikompleks, mis hõlmab enda alla pühakoja kolme korrust ning kahte tiiba.⁵⁶ Aja jooksul on kloostri tegutseva muuseumi kogud kasvanud ning tüübilt laienenud, mistõttu on ühe muuseumi asemel olnud võimalik avada neli – loodusajaloo muuseum, kunstimuuseum, kaasaegse kunsti muuseum ja gootika muuseum. Muuseumid piirnevad siiski eelkõige püsiekspositsiooni saalidega. Lisaks omab pühakoda ka pinna poolest maailma suurimat kloostri raamatukogu.⁵⁷ Admonti klooster ning muuseumikompleks on seeläbi näide sellest, kuidas sakraalne ning sekulaarne pind võivad teineteist toetavalt koos eksisteerida. Paigutusega küll mõneti pühakoja ruumidest väljaspool, kuid siiski selle kompleksi piires, toob muuseumi olemasolu kloostri piirkonna elu keskmesse. Samuti näitlikustab mitmefunktsionaalne pühakoda seda, et muuseumi pidamist ei pea vaatlema ainult hädavariandina.

Belgias, 2018. aasta maikuu avatud Trésor de Liège on üks näide kirikute varakambrite kohandamisest avalikuks muuseumiks. Sarnaselt Admonti kloostri muuseum sakraalsest ruumist eraldatud ning kõrvalisem. Samas on muuseumiks kujundatav ruum osutunud valituks pinna eelneva kasutuse tõttu kirikuvarade hoiukohana. Renoveerimistöde järgselt on tegemist siiski uuendatud hooneosaga. Ekspositsiooni hulka on jäetud kõige väärtuslikumad ning ajalooliselt populaarsemaks kujunenud kirikuvarad, mis on hoones ka alati paiknenud. Välja on toodud ka seda, et teatud osa turistide külatabki varakambrit eesmärgiga väärtuslikku kunstipärandit selle ajaloolises keskkonnas näha.⁵⁸ Pühakojad, palvelad ja teised religioossed paigad kõnetavad peale usuliste järgijate ka kultuuri- ja ajaloo huvilistest turistide.⁵⁹ Mistõttu on pühakoja sisse või juurde avalikkust

Samas võib pühakoja ning muuseumi funktsioonide ühildamine tekitada kohalikus kogukonnas soovimatuid tundeid ning isegi vastuseisu. Näiteks Venemaal on võetud suund kunagiste ateismimuuseumide kirikutele tagastamisele. Selle raames toimub ka pühakodade restaureerimine, mis on osa suuremast kirikute ning kloostrite sekulaarse kasutuse järgsest taastamiskavast. Pärast seda, kui langetati otsus Peterburi Iisaku katedraal täielikult religiossete eesmärkide tarbeks tagastada, andsid 100 000 kohalikku oma allkirja nende muutuste vastuseisuks. Hoone on ateismimuuseumi majutamise järgselt põhiliselt kontserdihoone ning turismindusobjektina toiminud. Kuigi hoones on teenistusi erilistel puhkudel siiski peetud. Inimesi olevat tegutsema

⁵⁶ Museums. Benediktinerstift Admont.

Kättesaadav Internetis: <https://www.stiftadmont.at/museen> (kasutatud 26.05.2018)

⁵⁷ World largest monastery library. Benediktinerstift Admont.

Kättesaadav Internetis: <https://www.stiftadmont.at/en/library> (kasutatud 26.05.2018)

⁵⁸ Schmeder, Ralph. (2018). Les nouvelles salles du Trésor de Liège. *Dimanche*, 13. mai.

⁵⁹ Dallen, Timothy. (2011). *Cultural Heritage and Tourism: An Introduction*. Bristol, Buffalo, Toronto: Channel View Publications, 392.

kannustanud hirm, et pühakojale sakraalse kasutuse tagastamine hakkab avalikkuse ligipääsu hoonele piirama. Siiski otsustati hoones ettenähtud restaureerimistööd läbi viia.⁶⁰

Seejuures eksisteerib ka kirikuhooneid, mis on oma sakraalse funktsiooni aja jooksul kaotanud ning omandanud täielikult muuseumifunktsiooni. Üheks selliseks näiteks on Portugalis, Lisbonis tegutsev Rahamuuseum, mis paikneb kunagises S. Julião kirikus. Lisbonis on S. Julião nimeline kirik tegutsenud alates 17. sajandist. Mitme maavärina, põlengu ning järjekordse ülesehitustöö järgselt ostis Portugali pank S. Julião kirikuhoone 1933. aastal. Muuseumi rajamiseks eemaldati hoonelt õnnistus ning viidi läbi ümberehitustööd.⁶¹ Renoveerimise käigus säilitati kiriklik välimuse, kuid lisati kaasaegsed eksponaadid ning sisustus. Pühakoja funktsioonidest ning ajaloost saab muuseumis seeläbi aimu nii hoone välimuse kui ka minevikku ja olevikku ühendavate eksponaatide abil. Hoone mineviku tunnustamise ideest lähtuvalt on näiteks üks muuseumiruum, mis oli ennist tegutsenud kabelina, nüüdseks interaktiivse, piirkonna ning kirikukoha ajalugu meenutava skulptuuri päralt.⁶² Sisult on ekspositsioonid loodud siiski raha- ning panganduskeskseks, mille kuvamine on ka muuseumi põhifookuseks. Rahamuuseumis tegutseb muuhulgas ka meenetepood ning kohvik. Siiski tuleb märkida, et kirikuruumi ning muuseumimaailma ühildamise vaatest leidub Euroopa tasandil rohkem Admonti kloostri ning Liege'i katedraali juures tegutsevate muuseumide saranaseid näiteid.

Kirikute mitmekülgsemat kasutust on ka Eestis käsitletud 2013. aastal toimunud rahvusvahelise seminari „*Extended Use of Churches*“ käigus. Eesti olukorda kirikute laiendatud kasutusest tutvustas osaliselt Gustav Piir, kes avaldas, et kirikud on liiased, kui neid ei ole enam tarvis. Sellisel juhul tuleb neid noorendada. Kirikute noorendamise puhul on ta silmas pidanud hoonele kogukonna keskel uue elu andmist. See on kiriku paigutamine kohaliku üldsuse hulka. Välja on toodud ka asjaolu, kuidas kapitaalne lähenemine üleliigse ruumi kasutamisse on Eesti puhul mõnevõrra problemaatiline, sest ühiskonna mälust ei ole veel kadunud minevikus toimunud pühakodade muutmised lao- või muu hoidishooneteks. Piiri sõnul kujundavat need mälestused endiselt tänapäeva üleliigsete hoonete saatust. Täna ajal peetakse lubatavamaks lähenemiseks eelkõige konserveerimist kui ulatuslikku uuendamist. Vaadates kirikute poole, siis on ta tõdenud, et

⁶⁰ Woods, Mark. (2017). Russian Cathedral That Was Turned Into Museum Of Atheism Is To Be A Church Again – Christian Today, 12. jaanuar.

Kättesaadav Internetis: <https://www.christiantoday.com/article/russian-cathedral-that-was-turned-into-museum-of-atheism-is-to-be-a-church-again/103797.htm> (kasutatud 26.06.2018)

⁶¹ The former Church of S. Julião. Museo do dinhero - Banco De Portugal.

Kättesaadav Internetis: <https://www.museudodinheiro.pt/en/heritage/1/the-former-church-of-s-juliao> (kasutatud 26.06.2018)

⁶² Permanent Exhibition. Museo do dinhero - Banco De Portugal.

Kättesaadav Internetis: <https://www.museudodinheiro.pt/en/museum/4/permanent-exhibition> (kasutatud 26.06.2018)

luterlikule traditsioonile on olnud omane aktsepteerida püha ruumi sekulaarsesse kasutusse andmist. Samuti on välja toodud, et juhul, kui on soov osaleda pühas jumalateenistuses mitte-tüüpilisel ajal või kohas, siis on luterlikus traditsioonis ka vajadusel ilmaliku ruumi kasutamine levinud ning aktsepteeritav. Nii Eesti- kui Liivimaa ajaloos ei ole kirikuhoone puhul alati tegemist olnud ainult usulisteks teenistusteks mõeldud kohaga. Mitmed pühakojad, nagu Haljala Püha Mauritiuse kirik või Valjala Martini kirik, on teatud hetkel ka kindluse funktsiooni täitnud. Kirikuruumide loominguks kasutamine, mis avab ja kaasab kirikut kohaliku kultuuriellu ja kogukonna sekka, peab Piiri hinnangul toimima väga läbimõeldult, kus sakraalne ja sekulaarne on omavahel tasakaalus.⁶³

Samal seminaril tutvustas Kaire Tooming ühe Eestis potentsiaalselt mitmeti kasutatava kirikuhoone, Põide Maarja kiriku tarbeks loodud halduskava. Selle käigus anti nii üldine ülevaade kirikute laiendatud kasutusest, kuid esitleti ka Põide kirikuga seotud plaane. Nimelt loodi 2012. aastal Põide Maarja Kiriku SA, „mille eesmärgiks on Põide Maarja kiriku kui unikaalse arhitektuuri- ja ajaloomälestise päästmine hävimisest, selle taastamine kiriklike funktsioonide säilimise ning Saaremaal ainulaadse ja suurejoonelise kontserdisaali ning turismiobjektina kasutamise eesmärgil, arvestades seejuures kiriku ja kirikla territooriumi sakraalse eripäraga.“⁶⁴ Põide kiriku hetkest kasutatavust hinnati mõneks korraks kuus, mida ei ole peetud kümne regulaarse külastaja ning niivõrd suure kirikuhoone kohta jätkusuutlikuks. Külastatavuse tõstmiseks on toodud võimalused kirikuhoone laiendatud kasutuseks: kiriku avamine regulaarsetel aegadel; koostöö tegemine kohalike majutus- ja toitlustusettevõtetega ning kohalike giididega; erialaspetsialistide poolt infostendide ning kirikuhoonet tutvustava materjali koostamine; koostöö tegemine Saaremaa Turismiarenduskeskusega, et kujundada kõigist Saaremaa kirikutest ühtne turismitoode; aktiivse kontserttegevuse pakkumine; kiriku juures traditsiooniliste ürituste algatamine.⁶⁵ Viidi läbi ka uuring Põide, Orissaare ja Laimjala valla elanike hulgas, et selgitada välja Põide kiriku kui olulise ajaloolise maamärgi tähtsust ning perspektiivi kogukonnas. Vastanud nägid Põide kirikut kõige enam potentsiaalse kultuurielu keskusena, kus peale jumalateenistuste toimub erinevaid üritusi – nagu kontserdid ja näidendid. Toodi välja ka ideed kirikusse muuseum rajada, mis samuti annaks inimestel põhjust kirikuhoonet teenistuste välistel aegadel külastada.⁶⁶ Täna ei ole küll enam

⁶³ Piir, Gustav. (2013). Redundancy or Rejuvenation? The Future of Estonian Evangelical Lutheran Churches as Heritage Buildings. Seminar Extended Use of Churches. Tallinn, 7. oktoober.

⁶⁴ Tooming; Vainlo, 2013, 22.

⁶⁵ Samas, 23.

⁶⁶ Samas, 27.

esialgselt toodud plaanidest küll teostunud, kuid kogudus ning sihtasutus jätkavad aktiivselt korrastustööde vedamist⁶⁷ ning kirik on regulaarsemalt ka ürituste keskmes.⁶⁸

1.3. Muuseum kui uus pühakoda?

Pühamuid on küll läbi aja ühendatud muuseumilaadsete funktsioonide ja tegevustega, kuid ka muuseumiruumi ning selles toimuvat on peetud pühakojale sarnaseks. Mõne autori kohaselt on muuseumid nii ehituslikust vaatest kui ka sisult võtnud aja jooksul üle pühakodade kunagise positsiooni. Jason Farago on muuseumi kirikutega kõrvutavas artiklis toonud välja, kuidas muuseumiarhitektuur on aja jooksul omandanud usulise iseloomu. Ta on osutanud 20. sajandi algusele, mil hakati ehitama muuseume, mis seadsid olulisele kohale esteetilise mõtlemise. Esimene näide antud tüüpi kaasaegsest muuseumihoonest on 1935. aastal Haagi rajatud Gemeentemuseum, mille pikk jalgtee ja puhtad valged seinad esindavat uut vaimsust ning pühaliku muuseumi eraldamist kuratlikust linnaelust. Samuti viitab Farago hoonete massiivsetele aatriumidele, mis mõne kirikulööviga sarnaselt panevad inimesi kääbuslikuna paistma. Muuseumiehitiste rajamist prominentsetele asukohtadele ning märkimisväärsetele kõrgustele sarnanevat oma positsioonilt sajanditagustele templitele ja kuningpaleedele.⁶⁹ Ameerika kunstiajaloolane, Carol Duncan on osutanud sellele, kuidas maailma suurimaid kunstimuuseume on justkui tahtlikult rajatud ning kujundatud rituaalideks sobilike lavadena, kus pearoll on antud külastajale. Sarnaselt pühakodadega esitavad Duncani kohaselt ka muuseumid avalikult oma uskumusi maailma korra, selle mineviku ja oleviku, ning inimese positsiooni kohta.⁷⁰ Välja on toodud seda tunnet, mida külastajas püütakse muuseumiehitistega tekitada, võimaldades tal eemalduda igapäeva muredest ning läheneda hoones pakutavale mõtlikuse ning vastuvõitlikusega. Duncan kirjeldab, kuidas inimest kutsutakse muuseumis läbima justkui rituaali. Erinevatest ruumidest vaikset ja aeglast läbiliikumist võrdleb ta rituaalse liikumis- ning käitumisviisiga, mis iseloomustavat ka pühamute külastamist. Visiidi lõppedes olevat inimene mõlemal juhul täidetud moraalsete või vaimsete õpetustega.⁷¹ Samuti inspireerivat mõlemad asutused inimesi muutusele ning täidavad neid sooviga saada paremateks inimesteks, mida tingivat muuseumides tihtilugu kasutusel olev vaimne keel, mis ilmneb nii

⁶⁷ Puidet, Rita. (2017). Koguduse jõud ei raage, kinnitatakse Pöides. *Eesti Kirik*, 28.06.

⁶⁸ Veldre, Tõnu. (2015). Pöide kirik, pastoraat ja kõrvalhoone – kõik ebaseaduslikud! *Saarte Hääl*, 17. juuli.

⁶⁹ Farago, Jason. (2015). *Why museums are the new churches*. BBC culture, 16. juuli. Kättesaadav Internetis: <http://www.bbc.com/culture/story/20150716-why-museums-are-the-new-churches> (kasutatud 26.05.2018)

⁷⁰ Duncan, Carol. (1995). *Civilizing Rituals: Inside Public Art Museums*. New York: Routledge, 8.

⁷¹ Samas, 8-13.

eksponaatides endis kui ka tõlgendusviisides. Sir Henry Cole on öelnud: „Muuseumid suudavad juhendada nii nooremaid kui vanu /.../ need on templid, kus kõigil on võimalik ühiselt ülistada; need õpetavad häid harjumusi korra, puhtuse ja viisakuse kohta /.../ Muuseumid on kui jõhkruse ja pahede vastumürgiks.“⁷²

Religioosse taustaga objektid on muuseumides ka sagedasteks eksponaatideks. Sarnaselt kõigi objektide musealiseerimisega on küsimusi tekitanud nende eemaldamine algsest tähendust pakkuvast kontekstist. Crispin Paine, kes on uurinud religioossete esemete paigutamist muuseumidesse, on toonud välja mõnetise sarnasuse eseme muuseumisse viimise ja eseme sakraalseks muutmise vahel. Mõlemad protsessid seisnevat objektide eemaldamises igapäevaelust ning muutuses nende vahetusväärtuses. Nimelt nii museaalide kui sakraalsete objektide puhul kehtib üldjuhul reegel, et pärast eseme koguga liitmist või pühitsemist, ei ole see enam vahetatav. Mistõttu mõlemat tüüpi objekte ühendab hindamatu väärtus ning eraldatus ülejäänud maailma tavalistest tarbeesemetest. Eseme musealiseerimisel omandab objekt Paine'i kohaselt uue tähenduse, väärtuse ning iseloomu, mis üldjuhul eelneva kohale asub. Autor peab eriti dramaatiliseks seda tüüpi muutust sakraalsete objektide puhul, sest erinevus eseme sümboolsest ja pühendumuslikust väärtusest võrreldes muuseumi poolt antava uue väärtuse ja tähendusega olevat märkimisväärne.⁷³ Arvestades Paine'i toodud seisukohti saab mõneti oletada, et kirikuvara eksponeerimisel võiks üheks eelistatumaks või isegi ideaalvariandiks pidada kirikus endas tegutsevat muuseumi. Objekti säilitamine museaalses, kuid siiski eseme algse keskkonnas, võimaldab nii esemel algupärast väärtust ja tähendust säilitada kui ka pakkuda lisaväärtust kohale ja kontekstile.

1.4. Muuseum kirikus

Eelnevates peatükkides on kirjeldatud väga erinevaid lahendusi, kuidas muuseumid ja pühakojad võivad seotud olla. Eksisteerib nii suletud kirikuid, mida on muuseumitena kasutusele võetud kui ka tegutsevaid kirikuhooneid, mis omavad laiendatud kasutust ja oma algset usulist funktsiooni. Eestis ilmneb samuti mõningaid sarnaseid näiteid kirikute ja muuseumide ühendatusest.

Üks kõige tuntum kohalik näide on Niguliste Muuseum. Hoone omab küll kiriklikku tausta ning ajalugu, kuid on 1984. aastal lõppenud taastamistöõde järgselt tegutsenud vaid muuseum-

⁷² Paine, 2013, 74.

⁷³ Samas, 2.

kontserdisaalina.⁷⁴ Tänapäeval on see Eesti Kunstimuuseumi filiaal üks vähestest endises sakraalhoones paiknevatest muuseumitest Põhja-Euroopas.⁷⁵ Käesolevas töös tulevad käsitluse alla aga muuseumid, mis toimivad tänaseni tegutseva pühakoja piires. Samas need on rajatud kogudusekiriku kõrvalruumidesse, olles selgelt eristuv hoone sakraalsest funktsioonist. Käsitluse alla tuleva kolme näite – Jõhvi Muuseum, Rootsi-Mihkli kirikumuuseum, Kose muuseum-arhiiv-raamatukogu – puhul ei ole tegemist siiski kõige esimeste ega tänaseni ka ainsate kirikus tegutsevate muuseumidega Eestis. Kõige varasemad näited kirikuruumi ja muuseumi ühendamisest Eestis pärinevad 20. sajandi esimesest poolest.

Kõige varasem leitud viide Eestis tegutseva kirikumuuseumi kohta pärineb 1932. aasta 15. juuli Postimehest. Ajalehe rubriigis „Tartu teated“ oli toodud punkt, mis nimetas Tartu Maarja kirikus paiknevat kirikumuuseumit ainsaks sellesarnaseks Eestis. Tartu Maarja kiriku altaritagune osa, teisel korrusel olev ruum oli kujundatud koguduse minevikku ning üldist kultuurielu kajastavaks muuseumiks.⁷⁶ Eksponaatide hulka kuulusid vanad kirikuga seotud esemed, dokumendid ja raamatud, seal hulgas rohkelt vaimuliku- ja koolikirjandust. Muuseumi rajamise mõte olnud tulenenud ühe koguduseliikme huvist koguduse mineviku vastu ning üleüldisest vajadusest koguda ja korraldada säilinud mälestusesemeid.⁷⁷ Postimehes ilmunud kirjutus teavitas rahvast, kuidas tähelepanu ja teadlikkus oli rajatu kohta levinud, eriti pärast kirjanik Andres Saali põrmu paigutamist muuseumisse. Küllastajaskond, olgugi et tihe, olnud moodustunud siiski valdavalt õpetlastest, õpetajatest ja muude asutuste juhtidest.⁷⁸ Sarnaselt tänapäevastele kirikumuuseumitele tuli küllastajatel oma visiidisovist ette teatada. Tartu Maarja kirik, sealhulgas muuseumi ja arhiiviga hävis 1941. aastal, 12. juulil toimunud Nõukogude pommitamise tulemusel tekkinud tules.⁷⁹

Tallinna Aleksander Nevski katedraali keldriruumidesse rajati 1940. aastal Kirikuesemete Keskmuseum. Eesti Apostelliku Õigeusu Kiriku Sinoidi esindaja ja Aleksandri Katedraali juhatus andsid 1940. aastal Haridusministeeriumile üle kiriku keldriruumid, et sinna saaks paigutada kunstimuuseumi hoidla. Muuseumiruumide alla ei kuulunud kirikuteenija korter ja üks eraldatud

⁷⁴ Niguliste kirik. Niguliste Muuseum.

Kättesaadav Internetis: <http://nigulistemuuseum.ekm.ee/niguliste-kirik/> (kasutatud 26.05.2018)

⁷⁵ Muuseumist. Niguliste Muuseum.

Kättesaadav Internetis: <https://nigulistemuuseum.ekm.ee/muuseumist/> (kasutatud 26.05.2018)

⁷⁶ Tartu teated. Kirikumuuseum leiab tähelepanu. (1932). *Postimees*, 15. juuli.

⁷⁷ Tartu Maarja kiriku muuseum. (1934) *Ühistegelised Uudised*, 14 detsember.

⁷⁸ Tartu teated. Kirikumuuseum leiab tähelepanu. (1932). *Postimees*, 15. juuli.

⁷⁹ Toivanen, Joonas. (2016). Ülevaade Tartu Maarja kiriku ajaloost.

Kättesaadav Internetis: <http://tartumaarja.eelk.ee/2016/08/ulevaade-tartu-maarja-kiriku-ajaloost/> (kasutatud 26.05.2018)

ruum edelapoolses keldriosas, mis jäi kirikule kasutada kirikuesemete paigutamiseks.⁸⁰ Kirikukunsti väärtuste kokku kogumiseks avaldati soov, et kõik apostelliku õigeusu kogudused saadaksid enda ajaloolise väärtusega kirikuesemed Keskmuseumile.⁸¹ Muuhulgas pööruti ka välisministri poole palvega, et Välisministeeriumi laos olevad ikoonid saaksid antud Kiriku Keskmuseumile alalhoidmiseks. Vara kogumist puudutavates palvekirjades on muuseumi ühe eesmärgina märgitud soov anda võimalus kirikukunsti väärtustega tutvumiseks laiematele kunstiharrastajate ringkondadele.⁸²

Käesoleval sajandil on paaril juhul rajatud muuseume ka kirikutornidesse. Tallinnas, Wismari 32, Püha Siimeoni ja naisprohvet Hanna kiriku kellatornis paikneb kirikutekstiilide muuseum. Eksponeeritud on Eesti õigeusu kirikutest pärit 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi tekstiilid. Liturgiatest ning talitustest kulunud ning kasutusest eemaldatud tekstiilid on välja pandud vaatamiseks, mil need jätkuvalt toimivad „kui ristiusu sõnumi kuulutajad ning õigeusu tutvustajad“.⁸³ Sarnase eksponeerimise koha on loonud Narva Aleksandri kirik, mille tornis avati 2008. aastal kuue korruse peale jaotuv muuseum, mis käsitles nii Narva Aleksandri kiriku ajalugu kui ka üldisemalt Narva linna, rahvast ning sealset usuelu.⁸⁴ Pärast pankrotis Narva Aleksandri koguduse kirikust välja kolimist ning uue, 2016. aastal asutatud EELK Narva koguduse sissekolimist on kirikutegevuseks kasutusel olnud vaid hoone torniosa. Sellest tulenevalt on tornimuuseumi päralt jäänud varasema kuue korruse asemel vaid 3.-4. korrus.⁸⁵

⁸⁰ EAA.1655.3.414.

⁸¹ Koguduse saal katedraalis. (1940). *Päewaleht*, 26. mai.

⁸² EAA.1655.3.414, 30.

⁸³ Raabe, Marju. (2007). Õigeusu tekstiilidel on oma muuseum. *Eesti Kirik*, 29. august.

⁸⁴ Narva Aleksandri kirik. Tornimuuseum. (2012). Narva: EELK Narva Aleksandri kogudus.

⁸⁵ Narva kirik ja kogudus. Eesti Evangeelne Luterlik Kirik.

Kättesaadav Internetist: <http://www.eelk.ee/et/annetus/narva-kirik/> (kasutatud 26.05.2018)

2. Kirikutesse rajatud muuseumid Eestis

Kirikutes tegutsevad muuseumid on Eestis tekkinud tänu aktiivsetele kogukonna liikmetele, kes on tajunud vajadust kohaliku või kirikliku tähtsusega mälestiste näitamise järele. Seda tüüpi muuseumides varieeruvad aspektid, kuidas ning mida on otsustatud näitusepinnal tutvustada. Valikud tulenevad nii hoone, koguduse, piirkonna kui ka esemete ajalugudest.

Käesolevas peatükis kirjeldatakse kirikutes tegutsevate muuseumite ideid, teostust ning tulemit, põhinedes kolmel kirikul ning nendesse rajatud muuseumitel. Püüdeks on leida ning tuua välja omanäoline väärtus, mida tegutsevasse sakraalehitisse paigutatud muuseum saab pakkuda. Samas käsitletakse ka algseid visioone rajatavatele ekspositsioonipindadele ning aja jooksul toimunud muutusi. Järgnevas peatükis analüüsitakse siin tutvustatavat materjali lähemalt.

2.1. Jõhvi kirikusse rajatud muuseum

2.1.1. Jõhvi kirik

Jõhvi kihelkonda mainiti esimest korda 1354. aastal.⁸⁶ Jõhvi Mihkli kirik oli olemas hiljemalt 1364. aastal, nagu selgub paavstile avaldatud palves, milles sisaldub märge “*ecclesia parochialis in Jevy*” ehk Jõhvi kihelkonna kirik.⁸⁷ Esimesest paekivist kirikust sai tugev sõjaline tugipunkt. Mihkli kiriku nimetus tuleneb sellest, et Püha Miikael oli ordu ajal „taevase sõjaväe pealikuna“ eelistatumaid kaitsepühakuid, mida peeti sobilikuks kindluskirikule.⁸⁸ Jõhvi kirikut on nimetatud ka eelkindluseks Edise linnusele, mis asetseb kirikust kaks kilomeetrit eemal.⁸⁹

Jõhvi Miikaeli kirik on üks esimesi kivist kirikuid Virumaal ning ühelööviliste pühakodade seas suurim.⁹⁰ Sedavõrd laiad keskaegsed kirikud olid üldjuhul võlvitud kolmelööviliste kodakirikutena,⁹¹ mistõttu seda on peetud oluliseks ning unikaalseks arhitektuuri- ja ajaloomälestiseks nii Eesti kui ka Euroopa kontekstis. Tähelepanuväärseks on loetud eelkõige maakiriku mõõte, omapärast ehituskonstruksiooni ning kapitaalse kaitsekonstruktsiooni olemasolu.⁹²

⁸⁶ Kadakas, Villu. (2010) „Jõhvi kirik kui kindlusehitis“ – *Unustatud linnused, pühakojad ja piiskopid*, toim. Vallo Reimaa, Jõhvi: Jõhvi Muuseumi Selts, 6.

⁸⁷ Ederma, Bruno, Jaik, Asta (toim). (1939). *Eesti evangeeliumi luteriusu kirikud*. Tartu: Konstantin Jaik'i kirjastus, 78.

⁸⁸ Kiisma, Lembit. (2002). Jõhvi Püha Mihkli kirik. Legendid ja faktid. Jõhvi: Jõhvi Linnavalitsus, 5.

⁸⁹ Ederma, Jaik (toim), 1939, 78.

⁹⁰ Jürjo, Villu, Simson Sirje. (2003). *Viru praostkonna kirikud*. Tallinn: Logos, 29.

⁹¹ Kadakas, 2003, 9.

⁹² Kadakas, 2010, 10.

Kirik sai raskesti kannatada kokku kolmes sõjas: Liivi sõda 1558, Rootsi-Vene sõda 1657 ja Põhjasõda 1703.⁹³ Kiriku algkavatis nägi ette pikka nelinurkset võlvimata kastehitist kitsaste ja linnusetaoliselt kõrgete akendega. Hoone läbis kapitaalsete rekonstrueerimise 16. sajandil, mil see kohandati tulirelvadele. Antud tööde käigus võlviti kogu kirik ühelööviliseks nelja võlvikuga ruumiks ning läänefassaadi keskele valmis kaheksakorruseline torn. Koorivõlviku alla ehitati võlvitud relva- ja püssirohukelder, kuhu viisid kaks treppi, mis on mõlemad kas kinni müüritud või purustatud.⁹⁴ Liivi-Vene sõja ajal 1558. aastal rüüstasid venelased Edise linnuse ja Jõhvi kiriku, misjärel Jõhvi kirikul polnud õpetajat kuus aastat. Esimene jumalateenistus pärast pikka vaheaega toimus Jõhvi kiriku juures 9. veebruaril 1584. Samas on välja toodud, et ei ole teada, millises seisukorras kirik antud hetkel oli või kuidas jumalateenistusi kirikuhoones või hoone juures peeti. Kirik ehitati uuesti üles 1637. aastal, kuid 20 aasta pärast, 1657. aastal, rüüstasid venelased Rootsi-Vene sõja käigus kiriku uuesti. Sel korral toimus kiriku ülesehitamine vaevaliselt. Hoone parandati täielikult 1698. aastaks. Põhjasõja ajal, 1703. aastal, rüüstasid venelased kirikut kolmandat korda. Uuesti hakati kirikut taastama 1728. aastal ning see valmis 1748. aastaks⁹⁵, mil hoone, välja arvatud tornikiiver, saavutas oma praeguse kuju.⁹⁶ 1783 lammutati viimase ehitustöö käigus loodud barokne torn, mis ehitati uuesti üles neogooti kujul 1875. aastaks. Elektriküte ja -valgustus jõudsid kirikusse 1929. aastal.⁹⁷ 1943. aasta kuival hilissuvel süttis kirikutorn, mis tulekahju tagajärjel hävis. Tornikiiver taastati nelikümmend aastat hiljem, 1984. aastal.⁹⁸

2.1.2. Jõhvi Muuseum

Jõhvi kiriku keldriruumides tegutsev Jõhvi Muuseum valmis 2002. aastal. Muuseumi rajamisprojekti rahastas EAS Religionaalarengu Agentuuri Tööstusalade programm. Seejuures oli kirikusse rajatud muuseumi rajamishetkel ainus muuseumi funktsioone täitev ruum Jõhvi linnas.⁹⁹

Esmase ideekavandi autoriks on Laidi Kivist, projektikirjutamise faasis liitusid Vallo ja Anne-Ly Reimaa. 1998. aastal tutvustati ideed Jõhvi Linnavalitsusele.¹⁰⁰ Kirikuõpetaja Peeter Kalduri sõnul otsustati Jõhvi muuseum rajada soovist kasutada keldriruume. Altari all asuvate ruumide korrastamist peeti loomulikuks, sest need on omanud kirikuga ajaloolist kasutatavust ning

⁹³ Jürjo, Simson, 2003, 29.

⁹⁴ Raam, Villem (toim.). (1997). *Eesti arhitektuur. 3, Harjumaa. Järvamaa. Raplamaa. Lääne-Virumaa. Ida-Virumaa*. Tallinn: Valgus, 170.

⁹⁵ Ederma, Jaik (toim), 1939, 78.

⁹⁶ Kiisma, 2002, 6.

⁹⁷ Ederma, Jaik (toim), 1939, 78.

⁹⁸ Jürjo, Simson, 2003, 29.

⁹⁹ Semm, Sirje. (2002) Jõhvi sai esimese muuseumi. *Eesti Kirik*, 02. oktoober.

¹⁰⁰ Reimaa, Anne-Ly. (2003). „Konverentsi avakõne“ – *Jõhvi kindluskirik – legendist tegelikkuseks*. Jõhvi: Jõhvi Muuseumi Selts, 6-8.

läbipääsu.¹⁰¹ Samas tulenes idee rajada muuseumist eelkõige ajalugu eksponeeriv asutus hoone enese ajaloolisusest.¹⁰² 16. sajandist pärinev võlvitud relva- ja püssirohukelder oli 19. sajandil täitnud juurikakeldri funktsiooni ning enne muuseumi rajamist oli tegemist vaid laoruumiga.¹⁰³ Keskajal oli kelder teadaolevalt püha reliikvia asukohaks ning elitaarsete missade toimumispaigaks.¹⁰⁴

Enne muuseumi rajamist viisid arheoloogid Villu Kadakas ja Guido Toos kiriku keldris läbi ka arhitektuur-ajaloolisi uuringuid ning kaevamisi. Arheoloogiliste uuringute käigus avastati, et kirikueelsel ajal asus seal matusepaik. Kiriku müüridest leiti veel kaks seni tundmatut müürikäiku, mis viivad altariruumi ja pikihoonesse.¹⁰⁵ Müürikäike on nimetatud kui pühadeks teedeks, mis viisid kirikust alla kunagisse keskaegsesse kabelisse, kus asus püha reliikvia.¹⁰⁶ Rahvapärимuse kohaselt arvati, et kirik on keldri kaudu Edise linnusega ühendatud, ent kui Eke Lepp tegi 2. augustil 2001. aastal georadariga mõõtmisi, siis kirikust väljuva maa-aluse käigu kohta ei leitud.¹⁰⁷

Ehitustööd said alguse mõlemas ekspositsiooniruumis olevate müüripostide lammutamisega. Nii paekivimüüride, müürinišside, võlvide kui ka müüride sisse- ja väljaastete vuukidest puhastati välja mõrdijäägid ning vuugid täideti uuesti lubimördiga. Samuti laoti uus põrand paekiviplaadidest, mis omasid olemasolevatega analoogset kuju ja pinnafaktuuri.¹⁰⁸ Põrandavahetuse ning soojusallika paigaldamise kohta on Veigo Kukkur, autorijärevalve teostaja, ehitusekäigus märkinud: „Selgus, et kiriku initsiatiivil oli projekti järgi põranda alla paigaldatav transiitne kütetoru juba ümber tõstetud seinä äärde põhjendusega saada keldrisse lisasoojusallikat. Põranda alla paigutamiseega oli eesmärgiks tagada keldrisse tulevatele eksponaatidele maksimaalselt stabiilne niiskusrežiim. Transiitse, ainult kütteperioodil köetavate kütetorudega pole seda võimalik tagada.“¹⁰⁹ Kuigi põrandad said vahetatud niiskuse kartuses, siis esimene niiskus hakkas keldriruumides ilmema pärast ehitustööd. Nii ehitust eest vedav Laidi Kivist kui kiriku pastor Peeter Kaldur on leidnud¹¹⁰ ¹¹¹, et põrandate tööd on seega ilma asjata tehtud. Muuseumi ainsa töötajana tegutsev Astrid

¹⁰¹ Kaldur, Peeter. 2018. *Autori intervjuu*. Jõhvi, 31. jaanuar.

¹⁰² Kivist, Laidi. 2018. *Autori intervjuu*. Jõhvi, 2. veebruar.

¹⁰³ Kiisma, 2002, 6.

¹⁰⁴ Linnard, Tiia. (2002). Jõhvi kindluskiriku muuseum avab ukсед. *Põhjarannik*, 25. september.

¹⁰⁵ Reimaa, Anne-Ly, 2003, 6-8.

¹⁰⁶ Semm, Sirje. (2002) Jõhvi sai esimese muuseumi. *Eesti Kirik*, 02. oktoober.

¹⁰⁷ Kiisma, 2002, 7.

¹⁰⁸ ERA.5025.2.914.

¹⁰⁹ ERA.5025.2.5674.

¹¹⁰ Kivist, Laidi. 2018. *Autori intervjuu*. Jõhvi, 2. veebruar.

¹¹¹ Kaldur, Peeter. 2018. *Autori intervjuu*. Jõhvi, 31. jaanuar.

Niinepuu sõnul on tasase temperatuuri hoidmine raskendatud, kütmata ruume neid liiga soojaks, sest seinad ja põrand ei hing, seega õhk muutuvat lihtsasti paksuks ja niiskeks.¹¹²

Müürid-võlvid ning tagumises ruumi asetsev müüritrepp puhastati nii palju kui võimalik ning jäeti eksponeeritavateks. Alguses läbi käinud ideed müüritrepp taastada oma esialgsel kujul ei osutunud võimalikuks hilisemate ümberehituste tõttu kiriku kooriruumis. Samuti jäi avamata kinni müüritud, välisukse kõrval asuv müüritrepp, mis viis otse kiriku kooriruumi. Kiriku tellimisel asendati eelmise sajandi lõpus või selle sajandi alguses pikihoone idaseina rajatud välisukse uue, soojustatud variandiga. Ruumidesse toodi ka elektrooniline ventilatsioonisüsteem, mis käivituvat valgustuse sisselülitamisel.¹¹³

Muuseumi sisekujundusprojekti autorid olid Terje Kivist ja Marje Karu. Tööde käigus teostati elektri- ja valgustustööd, paigaldati turva- ja tuleohutussüsteem, keldriruumid helindati, varustati vastava mööbli ja vitriinidega ning täiendati kunstitelemustega, lisaks koostati ekspositsioon ning paigaldati eksponaadid.¹¹⁴

Muuseumi idee autori, Laidi Kivisti esialgse visiooni kohaselt pidi esimene ruum valmima väga ajaloolisena, meenutamaks külastajatele hoone keskaegset tausta. Algse kavandi kohaselt oleks ruum täidetud Jeesuse skulptuuride, ajalooliselt väärtuslikeks eksponaatide, vitriinide ning keskaegse riietuse ja valgustusega. Esimese saali kahte seinat oli kavandatud ka piibliteemalisi freskosid. Mõtted ning nende realiseerimine olevat muutunud kogu töö käigus pidevate arutluste tulemusena. Laidi Kivist on kirjeldanud fresko idee muutumist järgnevalt: „Tahtsin seinale freskot, aga see sai tehtud tahvli peale ja sinna pandud, sest Vallo Reimaa tahtis, et seinad ja keskaegsed vuugid jääksid näha“. Algideest luua helikujunduseks isamaalised laulud loodi ekspositsiooni baasil üles ehitatud audiogiid, mis kirjeldab vaataja jaoks kindlates kohtades paiknevat asju.¹¹⁵ Samuti projekteeriti algselt kahesuguseid vitriine: „võlvide kujuga arvestavad seinäärsete vitriinid ning mõlema ekspositsiooniruumi keskele tulevad, laudu meenutavad ja lahti tõmmatavad vitriinid“. Realiseerusid vaid seinäärsete vitriinidega seotud plaanid, mis paigutati kahe saali asemel ühte. Eksponaatide kavandamine võlvide müüriäärsetesse, madalamatesse osadesse, määras ka valgustuse projekteerimist ning valikud. Seetõttu piirdub kogu ruumi valgustus eksponaatidele suunatud ning vitriinidesse paigutatud valgustusega.¹¹⁶

¹¹² Niinepuu, Astrid. 2018. *Autori intervjuu*. Jõhvi, 31. jaanuar.

¹¹³ ERA.5025.2.914.

¹¹⁴ Kiisma, 2002, 6.

¹¹⁵ Kivist, Laidi. (2018). *Autori intervjuu*. Jõhvi, 2. veebruar.

¹¹⁶ ERA.5025.2.914.

2.1.2.1. Ekspositsioon

Uuendatud altarialune kelder ühendab mitmes mõttes pühalikku ja ajalugu - seda nii talituste kui väljapaneku vaates. Muuseum omab kahte näitusesaali. Esimese keskmes on ekspositsioon vitriinides, teine on aga taastatud kabelina, kus on võimalik läbi viia väiksemaid teenistusi, nii ristimis- kui ka laulatustalitusi. Ekspositsioonide koostamise eest vastutasid muuseumi rajamise eestvedajad Anne-Ly ja Vallo Reimaa.¹¹⁷ Muuseumi ekspositsiooni moodustavad eelkõige Jõhvi ümbrusest pärinevad arheoloogilised leiud, mis asusid seni Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi kogudes ning deponeeriti väljapaneku tarbeks osaliselt Jõhvi. Püsiekspositsiooni valitud esemetest, seal hulgas hõbetarvikutest, valmisid mulaažid. Muuseumi rajamisel läbiviidud arheoloogiliste uuringute käigus leiti kalmistupinnasest juhuleidudena spiraalkäevõru, pronkspiraali katke, seitse ühesugust valgest klaasist helmest, hoburaudsõle, kaks savinõu katket ning katusekivi katke. Enamus leide on peetud hauapanusteks ning dateeritud 12.-14. sajandisse.¹¹⁸ Antud esemed moodustavad nüüdseks ka valdava osa esimeses muuseumisaalis paiknevate vitriinkappide sisust. Muuseumis on peale ajalooliste näidiste ka Kai Kaljo loodud klaasijoonistus ning kaks mosaiiki Eva Jäneselt. Külastajateni on nende kaudu toodud nii ajaloolisi fakte kui ka legende, kõrvutades näiteks kirikule nime andvat Mihklit Jõhvi kiriku piiramisega Ivan Groznõi vägede poolt või Neitsi Maarjat koos eesti rahvakunstist pärinevate sümbolitega.¹¹⁹ Jõhvi Mihkli kirikuõpetaja Peeter Kaldur on toonud esile, et pühapaiga ja ajaloo ühendatus keldriruumides on oluline: “Inimestel on vaja ihu ja hingegei koos”.¹²⁰

Ekspositsioon on jäänud avamise ajast muutumatuks. Nimelt on muudatuste tegemine mitmeti piiratud. Esiteks on põhiline näituseala ja –materjal seotud audiogiidiga, mis kirjeldab spetsiifilistes asukohtades paiknevat. Audiogiidis ei sisaldu ühe vitriini sisu, mis on seetõttu olnud ainus vahetatav osa. Ülejäänud saalis paikneva vahetamine põhjustaks ebakõla näituse eri aspektide vahel. Teiseks piirab ebakindel sisekliima - niiskus ja vahelduv soojus - teatud materjalide hoiustamist ning ekspositsiooniga liitmist.¹²¹

Jõhvi muuseumi puhul on toodud välja kaks võimalikku arengusuunda tulevikuks. Ühe võimalusena nähakse muuseumi laiendamist võlvide pealsele. Kirikuõpetaja Peeter Kaldur on leidnud, et ehitustööde algus võib aset leida lähiajal.¹²² Idee algataja Laidi Kivist on samas meenutanud, kuidas

¹¹⁷ Kivist, Laidi. (2018). *Autori intervjuu*. Jõhvi, 2. veebruar.

¹¹⁸ ERA.5025.2.7350.

¹¹⁹ Kivist, Laidi. (2018). *Autori intervjuu*. Jõhvi, 2. veebruar.

¹²⁰ Soolep, Argo. (2002). Jõhvi muuseumis tuleb astuda üle mõõga ja kolba, *Põhjarannik*, 01. oktoober.

¹²¹ Niinepuu, Astrid. (2018). *Autori intervjuu*. Jõhvi, 31. jaanuar.

¹²² Kaldur, Peeter. (2018). *Autori intervjuu*. Jõhvi, 31. jaanuar.

pikihoone pealset käidi enne praeguse olemasoleva muuseumi rajamist uurimas. Ta on kirjeldanud võlvide ja müüride vahepealset kui sobivat kohta laudteeks, mis võib kirikusse potentsiaalselt lisada rohkelt muuseumipinda.¹²³ Teiseks on toodud välja asjaolu, et kuigi kindluskiriku muuseumil on ametlikuks nimeks Jõhvi muuseum, siis on arvestatud võimalusega, et linnas võib tekkida soov rajada eraldiseisev Jõhvi muuseum. Sel juhul ollakse valmis antud muuseumi filiaaliks kujunemisega.¹²⁴ Nii muuseumi rajamise ajal kui ka antud töö kirjutamise hetkel ei ole Jõhvi linnas ühtegi teist muuseumi.

2.1.2.2. Muuseumi tegevus

Anne-Ly Reimaa nimetas muuseumit 2002. aastal, avamisele eelneva ajalookonverentsi avakõnes, maakonna keskuse muuseumiks.¹²⁵ Arvestades, et tegemist on küll kirikuhoone piires rajatud näiliselt kõrvalise asutusega, siis toimub sellest hoolimata märkimisväärne tegevus peaaegu igas vaadeldavas muuseumi valdkonnas.

Problemaatilisem on vaid säilitamine, mida tingib ümberehitustööde tulemusel tekkinud sooja ning niiske vahel kõikuv sisekliima. Seetõttu on tulnud ekspositsioonist eemaldada tundlikumast materjalist ning vitriinide kaitseta esemed, nagu vana Piibel. Samuti takistab see millegi ajutist säilitamist ruumis. Kiriku ja muuseumiga seotud eksponeerimata esemed on hoiul muuseumivälisel pinnal, Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi kogudes. Ruumides olemasoleva säilitamise lahenduseks on valve ning lukustatavad vitriinid.

Muuseumi teaduslikku tegevust veab ehituse ajal, 2000. aasta mais loodud Jõhvi Muuseumi Selts. See asutati eesmärgil juhtida muuseumi loomisega seonduvat tegevust ja edendada kohalikku kodu-uurimist.¹²⁶ Vallo Reimaa kohaselt pürgib Selts selle poole, et regulaarselt ilmuks teaduslike publikatsioonide sari, mis tema sõnul kuulub hea traditsiooni kohaselt iga tõsiseltvõetava muuseumi juurde.¹²⁷ Töö kirjutamise hetkeks on ilmunud viis toimetist, mis oma sisult puudutavad nii Jõhvi kiriku kui ka ümbruskonna ajalugu. Selts on korraldanud ka kodu-uurimist puudutavaid konverentse. Samuti on märkimisväärne aktiivne näitusetevendus, mis toimub tänu Muuseumi Seltsi ja püsiva palgalise töötaja olemasolule. Nimelt on Jõhvi Muuseumi Selts, eesotsas Astrid Niinepuuga 2006. aastast korraldanud näituseid Jõhvi kirikusaali neljaosalises puitvitriinis.¹²⁸ Tihtilugu on siiski tegemist olnud eelkõige muuseumivälistel eksponaatidel põhinevate näitustega.

¹²³ Kivist, Laidi. (2018). *Autori intervjuu*. Jõhvi, 2. veebruar.

¹²⁴ Niinepuu, Astrid. (2018). *Autori intervjuu*. Jõhvi, 31. jaanuar.

¹²⁵ Reimaa, Anne-Ly, 2003, 6.

¹²⁶ Samas, 2003, 8.

¹²⁷ Reimaa, Vallo. (2003). „Saateks“ – *Jõhvi kindluskirik – legendist tegelikkuseks*. Jõhvi: Jõhvi Muuseumi Selts, 4.

¹²⁸ Jõhvi Muuseumi Selts kutsub näitusele. (2016). *Eesti Kirik*, 26. oktoober.

Aastas vahetub pikihoones umbes 8 näitust, millest 2-3 näitust on sisse ostetud. Eksponeeritavate näituseetemetadega peab aga kogudus nõus olema.¹²⁹ Seega võib öelda, et Jõhvi Muuseumi Selts arendab nii kiriku kui muuseumi piires museoloogilist teadustööd, mis näeb ette muuseumi eesmärkide ja selle tegevust puudutava arutelu arendamist.

Jõhvi Muuseum on külastatav eelkõige ettetellimisel, mistõttu võib tunduda, nagu asutus oleks kohalikule kogukonnale kaugel ja kättesaamatu. Ent muuseum panustab mitmeti üldsusega kontakti saamisele. Nimelt omab Jõhvi Muuseum kodulehte, kuigi Jõhvi kirikul see puudub. Seega on muuseumil olemas kaasaegne platvorm, mille kaudu on pidevalt võimalik edastada nii enda kui ka kiriku sündmuseid ja uudiseid. Sellele lisaks on muuseum püüdnud teha reklaami ka teiste meediumite vahendusel nagu kohalik ajaleht. Muuseumi Seltsi algatatud Jõhvi muinaspäevad toovad nii kirikut kui ka muuseumi regulaarselt kogukonna elu keskmesse. Tegemist on iga-aastaste teemapäevadega, mille üheks ülesandeks on parendada Jõhvi kuvandit ning esitada linna ajalugu. Põhjusel, et käsitletav ajalugu on paljuski seotud Jõhvi Mihkli kirikuga, on muinaspäevade üritused fokusseeritud pühakoja sisse ja ümber.¹³⁰ Samuti võib vilgast näitustegevust kirikuhoones pidada üheks kommunikatsiooniviisiks.

Muuseumi külastamine on siiski piiratud. Takistuseks peale avamisaegade on ka ruumide suurus ja mahutavus. Nimelt on muuseumi piiravaks seatud kuni 25 inimest korraga, eesmärgiga inimestele sihipäraselt elamust võimaldada. Kuigi ruumid loodi ekspositsiooniruumideks, siis oli ka restaureerimisfirma projektis märgitud, et pind ei ole ette nähtud suuremate inimgruppide vastuvõtuks.¹³¹ Kabelina taastatud muuseumiruumi olevat algusaastatel pärast rajamist kasutatud võrdlemisi tihti. Kirikuõpetajalt saadud info kohaselt toimuvad seal endiselt mõnel korral aastas ristimised ja väiksemad jumalateenistused. Puudusena on toodud välja keldriruumi põrand, mis takistavat õhul liikumist, kuid ka trepiastmed, mis raskendavad kohalkäimist vanemale kuulajaskonnale. Samas on kabelis toimunud peale teenistuste ka kontserte, raamatuesitlusi ja pulmaüritusi. Seega muuseumiruumil on ennast võimalik nii kohalikule kogukonnale kui ka laiemale üldsusele esitleda, kuid seda võrdlemisi eraviisilisel moel. Mistõttu muuseumi poolt leitud viise, sündmustele panustamist ja kirikuruumis paiknevate vitriinide kasutamist näituste jaoks, võib pidada hinnatavateks lahendusteks muuseumiruumi esitlemisel.

¹²⁹ Niinepuu, Astrid. 2018. *Autori intervjuu*. Jõhvi, 31. jaanuar.

¹³⁰ Korsten, Teet. (2006). Jõhvi Mihkli kirik taas muinaspäevade keskmes. *Eesti Kirik*, 30. august.

¹³¹ ERA.5025.2.914.

2.2. Rootsi-Mihkli kirikusse rajatud muuseum

2.2.1. Rootsi-Mihkli kirik

Rootsi-Mihkli kiriku hoone on ehitatud 1526-1531, algselt seegi- ehk haiglahoonena. Hoonet ei ole sajandite jooksul kordagi oluliselt ümber ehitatud. Kirikusaal on Tallinna kahelöövilistest saalidest suurim. 18. sajandil, Põhjasõja järgselt, läks endine seegi- ja haiglamaja kõigepealt Vene garnisoni apostliku õigeusu kogudusele, kes peagi kolis edasi endise naistsistertlaste Mihkli kirikusse, tänasel aadressil Suur-Kloostri 14. Hoone pühitseti 1733. aastal kaitsepühakule peaingel Miikaelile ning Mihkli kogudus võttis kirikusaali teenistusteks kasutusse.¹³²

Eestis elav rootsi vähemus suundus 1943. ja 1944. aastatel organiseeritult ja ametlikult, saksa võimude loaga, vene okupatsiooni eest Rootsi. Nii saartelt, Tallinnast kui mujalt Eesti rannikualadelt lahkusid rootslastega paljud tuntud eesti kultuuritegelased, kirjanikud ja ajakirjanikud. 1944. aasta septembriks oli Tallinna rootslastest kohale jäänud umbes 200 koguduseliiget, võrreldes 1926. aasta 1150 inimesega. Rootsi-Mihkli kirikuhoone kannatas ka 1944. aasta märtsipommitamisel, mille tulemusena viidi laiali kiriku hinnaline inventar, millest osa jäigi kadunuks.¹³³

Teise maailmasõja eelselt tegutses Eestis kümme rootsi kirikut Noarootsis, Ruhnus, Vormsil, Naissaarel, Osmussaarel, Suurel ja Väiksel Pakril.¹³⁴ Eestirootslaste ajaloos on oma kogudused ja kirikud olulise tähtsusega rootsluse säilitamises Eestis. Kui 19.-20. sajandil hakati mõistma, et rootsi keel ja kultuur võivad Eestis välja surra, sai üheks oluliseks sammuks rootsi misjonäride ja õpetajate saabumine eestirootslaste aladele tänu Stockholmi Evangeelsele Isamaalisele Sihtasutusele, *Evangeliska fosterlandstiftelsen*. Sihtasutus otsustas 1870. aastate alguses Tallinna Rootsi koguduse õpetaja L. E. Mozelli soovitusel Eestis elavate rootslaste juurde saata mõned misjonärid-kooliõpetajad, kes hakkasid oma ümbruskonna vaimuelus mängima olulist rolli - asutati uusi koole, kus tunde peeti rootsi keeles, sidemeid sõlmiti Rootsi isikute ja seltsidega, eestirootslaste seas hakkasid levima Rootsi ajalehed.¹³⁵

11. märtsil 1990 toimunud mõnekümne osalejaga koosoleku lõpuks avaldasid 33 inimest soovi uuesti luua Tallinna Rootsi-Mihkli kogudus.¹³⁶ EELK Rootsi Mihkli kogudus registreeriti seega

¹³² Randla, Anneli (toim.). (2011) *Tallinna kirikud: ajalugu ja restaureerimine*. Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, 35.

¹³³ *Tallinna Rootsi-Mihkli kogudus* (1991). Tallinn: Tallinna Rootsi-Mihkli kogudus.

¹³⁴ Suurvärav, Avo. (2006). Jäädvustatakse rootslaste ajalugu Eestis. *Eesti Kirik*, 01. veebruar.

¹³⁵ Salin, Sven. (2009) *Kultuuriühing Rootsi Hariduse Sõbrad 1909-2009*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 6.

¹³⁶ Samas, 6.

1990. aastal eestirootslaste järeltulijate poolt, eesmärgiga taastada Tallinna linnas jumalasõna kuulutamise rootsi keeles ning jätkata 1944. aastal suletud Tallinna Soome-Rootsi-Mihkli koguduse järjepidevust.¹³⁷ Tänu Rootsi kuningriigi ning Rootsi Mihkli kiriku fondi rahalistele toetustele oli kirik 5. maiks 2002 restaureeritud ning toimus hoone pidulik taaspühitsemine, kus viibisid ka Rootsi kuningas Karl XVI Gustav ja kuninganna Silvia.¹³⁸

2.2.2. Rootsi-Mihkli kirikumuseum

Pärast raskejõustikusaalina kasutatud kiriku restaureerimist ja taaspühitsemist 2002. aastal kavandati 2006. aastaks pühakoja keldriruumidesse kirikumuseum.¹³⁹ Tallinna Rootsi-Mihkli koguduse õpetaja on tunnistanud, et idee oma kirikule muuseum rajada pärines Jõhvi Mihkli koguduselt. Ideed aitas käivitada vajadus spetsiaalse ruumi järele, kus hoiustada ning eksponeerida mitmesuguseid koguduse omandisse kuuluvaid ajaloolise väärtusega esemeid, mis olid hiljuti kogudusele tagastatud. Projekti kiriku keldrikorruse renoveerimiseks muuseumiks algatas veendumus, et kirikusaal kui Jumala kummardamise koht ei tohi olla nagu vitriiniderohke muuseum. Kirikumuseumi ehitustöid toetas rahaliselt Euroopa Liit, millesse panustas ka Tallinna linn.¹⁴⁰

2.2.2.1. Ekspositsioon

Kirikumuseum koosneb kahest keldrikorruse saalist – püsiekspositsiooni saal ning Püha Olavi saal, mis on ajutiste näituste ja ürituste kasutuses. Antud ruumid korrastati eesmärgiga rajada muuseumi- ja konverentsiruumid. Samas talituslikel eesmärkidel neid pindu ei kasutata.

Püsiekspositsioonisaal sooviti pühendada nii kiriku tutvustamisele kui ka rannarootslaste ajaloole üldiselt - lootuses valgustada kõiki, seal hulgas neid, kes ei ole teadlikud rootslaste tuhandeaastasest ajaloost Eestis. Tähelepanuväärne osa ekspositsioonist on eestirootslaste kirikuvara, mis oli üle poole sajandi hoiul Rootsis. Peale kirikuvarade - krutsifiksid, armulauakarikad, küünlajalad ja dokumendid - saavat näidata ka rannarootslaste plaane nagu joonised, kirjatükid ja kavandatud töid, mis mingil põhjusel ei realiseerunud.¹⁴¹

Põhiosa ekspositsioonist moodustavad esemed, mille eestirootslased 1944. aastal Nõukogude Liidu taasokupeerimise ohus Rootsi põgenedes kaasa võtsid. Minnes oli endaga võetud kõige kallimad

¹³⁷ TLA.R-1.1-II.3410.

¹³⁸ Haukka, Joel. (2002) Rootsi ajaloomuuseum tagastas Mihkli koguduse aarded. *Pärnu Postimees*, 16. aprill.

¹³⁹ Jäädvustatakse rootslaste ajalugu Eestis. *Eesti Kirik*, 01. veebruar, 2006.

¹⁴⁰ Raudvassar, Liina (2006). Mihklipäeval Tallinna Rootsi-Mihklis. *Eesti Kirik*, 27. september.

¹⁴¹ Alas, Askur. (2015). "Tallinna Rootsi-Mihkli kogudus rajab kiriku keldrisse muuseumi". *Eesti Päevaleht*. 09. detsember.

esemed, nende hulgas ka kirikutarbed.¹⁴² Esemete üleviimine olevat toimunud Rootsi muinsuskaitseameti peadirektori ja eestirootslaste abistamiseks mõeldud komitee juhi Sigurd Curmani 1944. suvel esitatud üleskutsel, milles eestirootsi kogudusi õhutati endaga Rootsi kaasa võtma kirikuraamatuid ja kirikuesemeid.¹⁴³ Kaasatoodud kirikuesemed usaldati riigiantikvaarist üleskutse esitaja Sigurd Curmani kätte, kes andis need Stockholmi hoiupanga turvaruumi endanimelisse hoiusesse. 1945. aastal koostas muuseumitöötaja Armin Tuulse hoiustatud esemetest nimekirja. 1970. aastatel, peale kultuuriseltside Svenska Odlingens Vänner ja Runöföreningen pöördumist viidi eestirootslaste kiriku varad Rootsi ajaloomuuseumi üle. Eesti aladel oli Rootsi viidud kirikuvarade saatus pikalt teadmata, sest Muuseumis neid pikalt arvele ei võetud kartuses, et Nõukogude Liit võib need välja nõuda.¹⁴⁴ Koguduse varade tagastamine Tallinna oli ajaloomuuseumi, Rootsi-Mihkli koguduse ja Rootsi Kultuuri Sõprade vaheliste läbirääkimiste tulemuseks. 1909. aastal asutatud eestirootslaste ühing leidis, et kuna kedagi, kes Mihkli koguduse varad Rootsi tõid, ei ole enam elavate kirjas, siis peeti järgmiseks otsustusõiguslikuks iseennast. Seega ühing otsustas, et esemete õigeks kohaks on Mihkli kogudus Tallinnas.¹⁴⁵

Rootsi muuseumides hoiul olnud kirikuvarade tagasitee Eestisse ning nende paigutamine vastavasse ajaloolisesse keskkonda on olnud mitmes vaates probleemaatiline. Probleeme on põhjustanud varade tagastamine, varade deponeerimine, seaduste muutmise ja omandiküsimused.¹⁴⁶ Seal hulgas on küsimuse all olnud omandireformi ja muuseumiseaduse koosmõju. Näiteks osa tagasi jõudnud varadest on erinevatel asjaoludel sattunud Eesti muuseumidesse, kus need on arvele võetud muuseumi omandina. 2. detsembril 2009 toimus konsistooriumis suur ühiskoosolek, kuhu tulid esmakordselt kokku kõik antud teemasse puutuvad institutsioonid. Koosoleku tulemusena vastutas varade Rootsist tagasi toomise ning kohalike muuseumidega seotud omandiküsimuste eest Neeme Suure poolt juhitud töörühm. 29. augustil 2010 kirjutasid vabariigi presidendi juuresolekul Eesti kultuuriminister, EELK peapiiskop ja komisjoni esimees alla ühiste kavatsuste protokollile. Protokollile allkirjastamisele järgnes Eesti kirikuvarade asukohta, seisukorda ning hetkest kuuluvust välja selgitav inventuur, misjärel hakati otsima ühiselt võimalusi varade kodule kõige lähedamale toomiseks.¹⁴⁷ 2013. ja 2014. aastatel jõudsid töörühma eestvedamisel tagasi Rooslepa ja Ruhnu kirikuvarad. Ruhnu varad jäid hoiule Rootsi-Mihkli kirikumuseumi. Rootsi-Mihkli kirikuõpetaja Patrik Göransson on kinnitanud, et nendeni saabuv eestirootslaste kirikuvara ei ole mõeldud

¹⁴² Salumäe, Tiit. (2016). Kirikuvarad jõudsid tagasi koju. *Eesti Kirik*, 15. juuni.

¹⁴³ Tulvik, Tiiu. (2016). Rooslepa kiriku varadest. *Noarootsi Valla Teataja*, 01. veebruar.

¹⁴⁴ „Meenutusi ajaloo keerdkäikudest” - *Pilk peeglist* (2006) Eesti Välisministeerium.

¹⁴⁵ Haukka, Joel. (2002) Rootsi ajaloomuuseum tagastas Mihkli koguduse aarded. *Pärnu Postimees*, 16. aprill.

¹⁴⁶ Kirikuvarad jõudsid tagasi koju. *Eesti Kirik*, 15. juuni, 2016.

¹⁴⁷ Salumäe, Tiit. (2009). Minnes võeti kaasa kõige kallimad esemed. *Eesti Kirik*, 16. detsember.

rakendamiseks teenistustele, vaid funktsioneerib museaalina.¹⁴⁸ Rootsi ajaloomuuseumi juhataja Krister Berg on avaldanud, kuidas tema hinnangul on eesti-rootsi kultuuripärandit esindavad kirikuesemed täitnud oma ülesannet muuseumieksponaatidena hästi.¹⁴⁹ Rootsi ajaloomuuseumi poolt on Rootsi-Mihkli deponeeritud kirikuinventari tagastamist nimetatud sümbolseks teoks, ühises huvis säilitada Läänemere kultuuripärandit.¹⁵⁰

Ekspositsioon on aja jooksul järjest täienenud. Muuseumi avamisel olid välja pandud vaid Rootsi-Mihkli varad. Vormsi esemed saabusid Eestisse kirikumuuseumi valmimisega samal, 2006. aastal, millest tulenevalt nimetati ka muuseumi püsiekspositsiooni kõrval asuv saal Vormsi kiriku kaitseingli, Püha Olavi järgi. Välja ei ole olnud võimalik panna kõiki varasid, vaid kiriku poolt on tehtud valik sellest, mida on peetud kõige huvitavamaks.¹⁵¹

2.2.2.2. Muuseumi tegevus

Rootsi-Mihklis on muuseum aktiivse tegevuse asemel pigem ootavas ning reageerimisvalmis positsioonis. Säilitamise vallas on vastatud, et „esemeid muuseumis säilitatakse vastaval temperatuuril, vastavates vitriinides kindla valve all“. Publikatsioonide vallas on mõneti tegeletud voldikute trükkimisega. Muuseumi tegevust või olemasolu ka otseselt ei kommenteerita. Kirikuõpetaja sõnusi ei ole teavitustööd tehtud eeldusel, et inimesed leiavad tee muuseumisse iseseisvalt.¹⁵² Sellest tulenevalt ei too muuseumi olemasolu kirikusse otseselt ka tavapärasest suuremat läbivoolavust. Erandlikult on muuseum suvisest turismihooajast ja Tallinna vanalinna kirikute külastatavusest tingituna turistidele regulaarselt avatud kaks kuud, 15. juunist 15. augustini. Kirikuõpetaja Patrik Göransson on hinnanud aktiivse aja külastatavust umbes 3000 külastaja ringi, millele aasta jooksul lisandub ligi 500 külastajat. Antud perioodil on muuseumis rakendatud vabatahtlike abi. Suvise perioodi välisel ajal tuleb külastus kokku leppida, sest puudub soov püsivat teenindajat palgata.¹⁵³ Siiski muudetakse aeg-ajalt muuseumiruumide ekspositsioone. Püsiekspositsioon on aja jooksul täienenud põhiliselt Eestisse tagastatud kirikuvarade poolest ning põhilise muuseumiruumi kõrvalasuv, Püha Olavi nimeline saal on loodud ajutiste näituste, koosviibimiste ning kontsertide tarbeks.¹⁵⁴ Seega võimaldatakse pidevat kultuuripärandi ja uute teadmiste vahendamist, kuid seda siiski teavitustööd tegemata.

¹⁴⁸ Reiljan, Kaire. (2013). Eestirootslaste kirikuvara jõuab Rootsist koju. *Lääne Elu*, 19. jaanuar.

¹⁴⁹ Haukka, Joel. (2002) Rootsi ajaloomuuseum tagastas Mihkli koguduse aarded. *Pärnu Postimees*, 16. aprill.

¹⁵⁰ Rootsi-Mihkli kiriku vara tagastatud. (2002). *Eesti Päevaleht*, 17. aprill.

¹⁵¹ Göransson, Patrik. (2018). *Autori intervjuu*. Tallinn, 1. veebruar.

¹⁵² Samas.

¹⁵³ Samas.

¹⁵⁴ Raudvassar, Liina. (2006). “Rootsipärase kants Tallinna südames” *Eesti kirik*, 11. oktoober.

2.3. Kose kirikusse rajatud muuseum

2.3.1. Kose kirik

Kose esikiriku valmimist on paigutatud vahemikku 1220-1230, kuigi puuduvad otsesed ehitusandmed.¹⁵⁵ Paul Johanseni hinnangul valmis esimene puidust Kose kirikuhoone ühes kihelkonnakeskusega 1221. aastal, kui Harju muinasmaakonda rajati kolm kihelkonda: Hageri, Juuru, Kose. Samas puuduvad ka kirjalikud allikad, mis käsitleksid tänaseni säilinud kivikiriku keskaegset ehituslugu.¹⁵⁶ Algkiriku vanuse määramist raskendavat kunstiajaloolase Villem Raami sõnul konkreetsemate stiilitunnetuslike motiivide puudumine - säilinud ei ole portaale, ehisraamistikke ega võlvide kujundusdetalle. Tema määrab esimese kivikiriku ehituse ajaliselt hiljemalt 1370. aastatesse.¹⁵⁷ Esimene kivikirik, nüüdne pikihoone, oli ühe ruumiga kastjas ehitis. 1987. aastal läbiviidud väliuuringute käigus selgus, et koor ja torn olid pikihoone suhtes ehituslikult sekundaarsed. Seega puudusid esimestel kirikuehitistel koor ja torn. Villem Raam näeb algkiriku lihtsuses ja kergelt ilmalikus hoonetüübis seost dominiiklaste kirikuehituse algusperioodiga.¹⁵⁸ Raam on ka eeldanud, et kirik ei püsinud oma algsel kujul kuigi kaua, sest feodalistlikult tugevnev kirik, oma vastavalt kohanenud liturgiaga ning esinduslikumaks muudetud sisekorruga, seadis pühakodadele kõrgemad nõuded. Kosel otsustati dominiiklaste esimesele arenguperioodile omast arhitektuurselt lihtsat ja kasinat ehitist täiendada esinduslikemate lisadega. Seetõttu valmis tugev linnusepärane läänetorn ning iseseisev kooriruum, mis võimaldas feodaalpatroone ja vaimulikke eraldada lihtrahvast. Arvatud on, et kõigepealt valmis kooriruum ning seejärel torn. Sarnaselt ülejäänud kirikule osutavat 15. sajandi lõpukümnenditel püstitatud massiivne viiekorruseline torn Tallinna eeskujudele.¹⁵⁹ Katolikuagekse kiriku hävitasid venelased 1560. aastal, misjärel kirik seisis pikka aega varemeis.¹⁶⁰ Hoonet hakati korda tegema Rootsi ajal, mil müüridesse jäeti katolikuageused tühimikud. Kiriku müüride ehitus ning põhiplaan on jäänud seejuures üldjoontes muutumatuks. Hoone ajaloolisest pildist erinevad vaid põhjapoolne juurdeehitus ning mõningad ümberehitused.¹⁶¹ Pikihoone idaotsas on säilinud osa algsest istenišist, kus ülikud istusid algkiriku aegadel.¹⁶² Põhjapoolel olevat kunagi asunud käärkamber, mille juures on eripäraseks peetud asjaolu, et see ei paiknenud tavakohaselt kooriruumi kõrval, vaid pikihoone vastas. Sellest on

¹⁵⁵ Raam, Villem. (1990). "Uut Harju vanadest kirikutest (Jõelähtme ja Kose)" - *Eesti Ehitusmälestised. Aastaraamat*. Tallinn: "Valgus", 149

¹⁵⁶ Kadakas, 2013, 66.

¹⁵⁷ Raam, 1990, 152.

¹⁵⁸ Samas, 149-150.

¹⁵⁹ Samas, 152.

¹⁶⁰ Kadakas, 2013, 66.

¹⁶¹ Ederma, Jaik (toim), 1939, 53.

¹⁶² Raam, 1990, 150.

järeldatud, et käärkamber valmis enne kooriruumi ehitust.¹⁶³ Enne kooriruumi ehitust valminud käärkamber asendati selle lagunemise järgselt ning koguduse kasvades 1856.-1858. aastatel uue suure kõrvalruumiga, mida nimetati “uueks kirikuks”. Ehituse käigus asendati paar põhjaseinas asunud aknaava teravkaaravades paiknevate tahvelustega. „Uus kirik“ pühitseti 16. novembril 1858 ning seda hakati kasutama leeriajal leerisaalina ja pühapäeviti kirikuna. 20. sajandi teisel poolel toimusid ümberehitused, mille käigus muudeti kõrvalehitis kahekorruseliseks. Loodud korrused tükeldati vaheseintega mitmeks ruumiks, mis läksid kasutusse koguduse tööruumidena.¹⁶⁴

2.3.2. Kose kiriku muuseum-arhiiv-raamatukogu

Muuseum-arhiiv-raamatukogu rajamine sai alguse ideest korrastada 19. sajandil rajatud leerisaali ruumid. Samas algatas muuseum-arhiiv-raamatukogu projekti algatas asjaolu, et Kose koguduse seas oli kokku kogutud arvestatav vaimulik ja teoloogiline raamatukogu ning koguduse arhiiv, millele sooviti võimaldada ligipääs.¹⁶⁵ Ümberehitustööd Kose kiriku juurdeehitises muuseum-arhiiv-raamatukogu rajamiseks kestsid neli aastat, 2009-2013. Raha Kose ehitustöödeks saadi PRIA 3.2. meetme toel ning omaosalusest tuli pool vallalt.¹⁶⁶ Suur roll kirikuruumi avaliku pinna rajamisel oli kohalikul kogukonnal. Arhitektideks olid kihelkonnast pärinevad Nele Rohtla ja Indrek Mikk, muuseumi vitriinid valmisid Oru kohalikus töökojas ning arheoloogide kaevetööde järgselt korrastas kirikuaia lokaalne ehitaja.¹⁶⁷ Enne kirikusse muuseumi rajamist oli piirkonnas olemas Kose-Uuemõisa Koduloomuuseum.

Pikihoonele 19. sajandil juurde ehitatud leerisaal ehitati 20. sajandi teisel poolel ümber kahekorruseliseks tööruumideks. Korruseid ühendas omavahel puutrepp.¹⁶⁸ Üheks esmaseks eesmärgiks oli ruumi restaureerimine selle võimalikult alguses välimuses, 20. sajandil tehtud muudatuste eelselt, kõigi säilinud arhitektuursete elementidega. Selleks lähtuti detailide projekteerimisel hoonest leitud originaaldetailidest, ajaloolistest fotodest ja ajaloolistest analoogidest. Samas tuli püüda ehitisse paigutada koguduse tööks kaasajal vajalikud ruumid, mis kahjustaks võimalikult vähe algse ruumi terviklikkust.¹⁶⁹ Arhitekt Nele Rohtla loodud lahenduseks oli ehitada kolmandikku ruumist hõivav käärkamber.¹⁷⁰ Selle esimesel korrusel paiknevad õpetaja

¹⁶³ Kadakas, 2013, 66.

¹⁶⁴ ERA.5025.2.10356.

¹⁶⁵ MAR (muuseum-arhiiv-raamatukogu). EELK Kose Püha Nikolause kogudus.

Kättesaadav Internetis: <https://sites.google.com/site/eelkkose/home/mar> (kasutatud 26.05.2018)

¹⁶⁶ Puidet, Rita. (2013) Tänu lahkele südamele. *Eesti Kirik*, 28. august.

¹⁶⁷ Palgi, Mare. (2013). Kirikumõis kutsus mõisnikud külla: Kose kirikus avati muuseum-arhiiv-raamatukogu. *Maaleht*, 03. oktoober.

¹⁶⁸ ERA.5025.2.10356.

¹⁶⁹ ERA.5025.2.11222.

¹⁷⁰ Puidet, Rita. (2013) Tänu lahkele südamele. *Eesti Kirik*, 28. august.

ruum, tehniline ruum, panipaik ja wc. Teine korrus kui teoloogilise kirjanduse raamatukogu on loodud avatud rõdupinnana esimese korruse ruumide kohale. Rõdukorrusele viib lahtine puittrepp.¹⁷¹ Kõik tööd toimusid muinsuskaitsejärelvalve ja juhendamise all.

Muinsuskaitse eritingimuste koostamiseks teostati Kose kiriku 19. sajandi juurdeehitusele arhiivsed, krohvi, värvi, konstruktiivsed, arheoloogilised ning arhitektuursed uuringud. Arheoloogiliste uuringute käigus teostatud pinnase koorimisel leiti vana käärkambri alusmüürid. Seda on peetud oluliseks lüngatäiteks teadmistes Kose kiriku ehitusajaloost. Samuti leiti leerisaali paeplaatide aluspõrandast allpoolt savikas täitepinnas inimluude tükkidega, mille puhul ei olnud tegemist säilinud matuste luudega, vaid varasematest matustest korduva ümbermatmise käigus välja tõstetud inimluudega. Luid ei uuritud ega kogutud fondeerimise eesmärgil, vaid jäeti kirikuõpetajale ümbermatmiseks.¹⁷² Uuringute käigus lahti võetud laudpõrand asendati uue paeplaatidest põrandaga.¹⁷³ Juurdeehitusse projekteeriti ka põrandaküte, kuid eelkõige tulevikku silmas pidades, sest seda algsete väheste vahendite tõttu välja ei ehitatud.¹⁷⁴

Muinsuskaitseameti poolt antud hinnangu kohaselt seisnevat „uue kiriku“ põhiväärtus selles, et ehitis on peaaegu kõigi detailidega koos terviklikult säilinud. Erilist väärtust omavaks peeti hea teostuse ja säilivusega suuri tiibuksi, millel olid alles algne viimistlus ning kõik sepsidetailid.¹⁷⁵ Need olid ehitustöödele eelnevalt vaid ühelt poolt nähtavad, sest kirikupoolses servas olid müürinišid kinnilaotud. Mistõttu kiriku ja leerisaali vahele olid moodustunud kitsad vaheruumid. Ümberehitustööde käigus ustenišid avati ning kõrged vaheüksed muutusid mõlemalt poolt nähtavaks.¹⁷⁶

2.3.2.1. Ekspositsioon

Ekspositsiooni on valdavalt loonud Kose koguduse õpetaja Mare Palgi, kes vedas ka kogu muuseum-arhiiv-raamatukogu rajamist. Ekspositsiooni moodustavad valdavalt 19.-21. sajandist pärinevad kirikuga seotud esemed, raamatud ja dokumendid. Kuigi leidub ka dokumente, millest vanimad pärinevad 15. sajandist. Vitriinides on kirjalikult toodud välja esemete seotus kirikueluga, seletades näiteks armulaua ning valguse olemust. Kõige uuemaks elemendiks muuseumis on kolmemõõtmeline lühifilm Kose kiriku ehitusloost, autoriks Renee Kelomees. Ekspositsiooni hulka kuulub ka üks kirikus paiknev ajalooliselt hinnaline kunstiteos „Jeesuse haudapanek“. Tegemist on

¹⁷¹ ERA.5025.2.11222.

¹⁷² ERA.5025.2.14840.

¹⁷³ ERA.5025.2.11222.

¹⁷⁴ ERA.5025.2.11066.

¹⁷⁵ ERA.5025.2.10356.

¹⁷⁶ ERA.5025.2.11222.

Max Zoege von Manteuffeli kingitud Otto Zoege von Manteuffeli maaliga, mis on koopia Helsingi kiriku jaoks valmistatud Carl Timoleon von Neffi maalist.¹⁷⁷ Arhiiv hoiustab kogudusega seotud materjale ning raamatukogu sisaldab kristlikku ja teoloogilist kirjandust.

Väljapanek ei ole avamisajast muutunud, kuna muuseum avati vaid käesoleva töö kirjutamise hetkest vaid mõned aastad tagasi. Siiski on selle aja jooksul juba olnud ideid stendide sisu vahetamise osas. Kõige muutuvamaks elemendiks võrdlemisi uues muuseumis on olnud rändnäitused. Ajutise näituse sisse toomiseks on põhjuse andnud eelkõige, korra aastas toimuvad, kihelkonnapäevad. Mõningaid näituseid on ka kiriku tornis korraldatud. Torni on samuti planeeritud viia valgustus, mis võimaldaks seal varasemast rohkem näituseid teha.¹⁷⁸

2.3.2.2. Muuseumi tegevus

Muuseum-arhiiv-raamatukogu jooksvalt säilitustegevusest on välja toodud toimuvate sündmuste dokumenteerimist ning fotode säilitamist. Kogu kirikuhoone on valve all ning vitriinide kapid lukus. Peale muuseumi veel arhiivi ja raamatukogu võimalusi pakkuv avalik ruum võimaldab ka omaette uurimistegevust. Kuigi raamatukogus puuduvat hetkel spetsiifiline kataloog olemasolevast kirjandusest ning laoruumina funktsioneeriv arhiiviosa ootavat korrastamist,¹⁷⁹ on siiski tegemist uurimist võimaldava keskkonnaga. Olgugi et kirikuhoones paiknev muuseum ei oma konkreetset aastaringset vastutajat ega seda kasutavat uurijaskonda.

Kosel on muuseumi kommunikatsioon korraldatud eelkõige suvekeskseks. Nii kirik kui muuseum-arhiiv-raamatukoguks ümber ehitatud juurdeehitis on kõige ligipääsetavam suviti. Talveperioodil on kirik kinnisem, ka teenistustega kolitakse pastoraadihoonesse. Kirikus toimuvad külmemal ajal vaid jõuluüritused. Muuseum on siiski aastaringsetl külastatav etteteatamisel. Küllastajaid võtavad sel juhul vastu kas kirikuõpetaja või mõni isik pastoraadihoonest. Samas suvel, Teeliste kiriku ajal, on kirik rohkem avatud tänu vabatahtlike abi kaasamisele.¹⁸⁰ Korra aastas tuuakse sisse ka ajutisi näituseid. Ajastuselt on see langenud aasta ühe suurema sündmuse, augustikuus toimuvate kihelkonnapäevade aega. 2017. aastal oli selleks reformatsiooniteemaline rändnäitus, mis küll paiknes ümber ehitatud juurdeehitises, kuid muuseumi sektsiooni asemel raamatukogu korrusel.¹⁸¹ Selle kirikus toimuva näitusekorraldusliku poole näitel võib eeldada, et juurdeehitises paiknevaid muuseumit, arhiivi ja raamatukogu võetakse kõiki ühtsena ning neid vahendatakse tervikuna.

¹⁷⁷ Ederma, Jaik (toim.), 1939, 53.

¹⁷⁸ Kask, Kerstin (2018). *Autori intervjuu*. Kose, 30. märts.

¹⁷⁹ Palgi, Tiit. (2018) *Autori intervjuu*. Kose, 30. märts.

¹⁸⁰ Samas.

¹⁸¹ Kask, Kerstin. (2018) *Autori intervjuu*. Kose, 30. märts.

Sellest võib omakorda eeldada, et säilitamis- ning teadustegevuse olemasolul toimivad ka need ühisena.

3. Muuseumide võrdlus ja analüüs

Kõik kolm vaadeldud muuseumi kuuluvad kirikute kogudustele, mistõttu ei ole tingimata tegemist kirikute juures tegutsevate muuseumidega, vaid kõik omavad teatavat sõltuvust kogudusest. Samas nii Jõhvi kui ka Rootsi-Mihkli kiriku puhul ei ole intervjueeritavad leidnud, et kogudus omaks omaette eesmäärke seoses muuseumiga. Rootsi-Mihkli kirikuõpetaja on toonud muuseumi eesmärgina välja vastutuse hoolitseda oma varade eest. Seejuures tunnistades, et kõige turvalisem lahendus oleks siiski see, kui neid inimestele mitte näidata. Jõhvi kirikuõpetaja Peeter Kaldur on tõdenud, et muuseum on kirikust mõnevõrra eraldiseisev, kuid siiski ei eraldaks neid: “Kirik on koguduse oma, kogudus võib iga hetk öelda, et me ei taha teid enam siia”. Astrid Niinepuu on kirjeldanud rahalist olukorda Jõhvi kiriku ja muuseumi vahel kui rentnikuks olemist, samas üüri asemel tasutakse kogu hoone turvasüsteemi eest. Arveldatakse eraldi, omades ka eraldi raamatupidajaid.¹⁸² Samas kui teiste näidete puhul on muuseumiruumide puhul tegemist kogudusega ühte kuuluva üksusega.¹⁸³ Jõhvi Muuseumi idee autor on öelnud, et tema mõte oli ehitada muuseum linnale, mis rahastavat ka muuseumitöötaja pidamist.¹⁸⁴

Jõhvi kirikuõpetaja Peeter Kaldur loeb muuseumi ideed koguduse algatuseks: “Üks lahkunud koguduseliige käis idee välja, teine koguduseliige hakkas seda ideed arendama”.¹⁸⁵ Rootsi-Mihkli kiriku muuseumi idee on võrsunud sama pühakunime kandva Jõhvi Mihkli kiriku muuseumi eeskujust, kuid ka soovist eksponeerida kirikuesemeid olemasolevates ruumides. Kosel ja Rootsi-Mihklis on kirikuesindajad toonud välja, et kirik isenesest ei ole muuseum, vaid kummardamiskoht, kuhu vitriinid ei kuulu.¹⁸⁶ ¹⁸⁷ Neid kahte seisukohta arvesse võttes võib järeldada, et Jõhvis ei põhine muuseumi idee identsel alusel, sest paar aastat pärast muuseumi avamist lisandusid kiriku pikihoonesse vahetuvate näitustega vitriinkapid.

Üldiselt võib täheldada, et kuigi kõik kirikud on soovinud anda seisvale, korrastamata ruumile kasutust, siis loovad kõige suurema erisuse nende vahel ekspositsiooni idee ning eestvedajad. Jõhvi Muuseumi puhul on tegemist muuseumipinnaga religioosses keskkonnas, mille tegevuse suurimaks eestvedajaks võib pidada Jõhvi Muuseumi Seltsi. Rootsi-Mihklis on nii muuseum kui ekspositsioon täielikult kirikuga seotud. Kosel on muuseumiruum pikihoonega otseühenduses ning kuulub samuti täielikult kirikuesindajate vastutusalasse. Seejuures on märkimisväärne, neisse kirikutesse rajatud

¹⁸² Niinepuu, Astrid. (2018). *Autori intervjuu*. Jõhvi, 31. jaanuar.

¹⁸³ Göransson, Patrik. (2018). *Autori intervjuu*. Tallinn, 1. veebruar.

¹⁸⁴ Kivist, Laidi. (2018). *Autori intervjuu*. Jõhvi, 2. veebruar.

¹⁸⁵ Kaldur, Peeter. 2018. *Autori intervjuu*. Jõhvi, 31. jaanuar.

¹⁸⁶ Raudvassar, Liina (2006). Mihklipäeval Tallinna Rootsi-Mihklis. *Eesti Kirik*, 27. september.

¹⁸⁷ Kask, Kerstin; Õis, Andres; Palgi, Tiit. (2018). *Autori intervjuu*. Kose, 30. märts.

ekspositsioonid esitavad erinevaid variante sedalaadi muuseumide võimalikust sisust. Kui Jõhvis on põhifookuses mineviku näitamine religiooses keskkonnas, siis Rootsi-Mihkli ekspositsioon põhineb täielikult kirikuvaradel ja –kunstil. Kosel seevastu esitleb multifunktsionaalne ruum võrdselt nii kirikut kui ka kohalikku ajalugu.

Muuseumide kommunikatsiooni poolest tuleb kõige enam esile Jõhvi Muuseum. Välja tuleb tuua Jõhvi Muuseumi Seltsi poolt välja antavat teaduslike publikatsioonide sarja, mille raames on töö kirjutamise hetkeks ilmunud viis toimetist. Ainsana omab Jõhvi Muuseum aastaringselt ka töötajat, kelle olemasolu tagab kindla külastajate teeninduse. Samuti toimub tänu antud tüüpi isiku olemasolule kirikus ka Muuseumi Seltsi nime all pidev näitusetevetus, mis küll valdavalt ei põhine muuseumi kogude baasil, kuid toob inimesteni teadmise religiooni ja kirikuhoonete rollist ja positsioonist. Samuti aitab Muuseumi Seltsi tegevus trükiste ja ürituste näol täita seda, mida Edson ja Dean on muuseumide tasuvuse kohta välja toonud: “Muuseumi kasulikkus tuleneb selle tarvitatavusest. Samas see saab toimima vaid juhul, kui inimesed on selle olemasolust teadlikud ning kui eksponeeritud on külastajale arusaadaval viisil tõlgendatud.”¹⁸⁸ Kolme kirikusse rajatud muuseumit võrreldes on Jõhvi teinud silmapaistvaid püüdlusi nii turunduslikus pooles, näitusetevuses kui ka üritusekorralduses. Toodud asjaolusid Jõhvi Muuseumi juures võib seostada eestvedajatega Jõhvi Muuseumi Seltsis, kelle vastutusalasse kõik mainitu on kuulunud, ning nendest tuleneva teatava iseseisvusega kirikust. Kose ja Rootsi-Mihkli puhul on arvestatud põhiliselt sõna iseseisva levikuga ning oma tegevust märkimisväärselt ei kommunikeerita. Mõlemal juhul on eelkõige silmas peetud suvist perioodi ning selleaegset külastajate suuremat läbivoolu. Sel ajal on antud muuseumid rohkem avatud ning kaasatud on vabatahtlike abi külastajate vastuvõtu korraldamisele. Kosel on seoses suuremate sündmustega sisse toodud ka ajutisi näituseid. Rootsi-Mihklis on ajutistele ekspositsioonidele võimaldatud eraldi muuseumisaal. Seega võib öelda, et kommunikatsiooni vallas toimub pigem reageerimine muuseumist sõltumatutele protsessidele.

Uurimistööd on nende muuseumide puhul valdavalt tehtud vaid seoses rajamis- ning ehitustöödega. Tõenäoliselt kõige ligilähedasemaks muuseumides tehtava teadustööga on Jõhvi Muuseumi Seltsi väljaanded. Samas ka selle näite puhul on tegemist pigem muuseumivälise tegevusega, mille tulemuseks ei ole üldjuhul näitus või näitusetäiendus. Eripärane on Kose näide, sest muuseumiruumiks ümber ehitatud 19. sajandi leerisaal jagab tänapäeval pinda koos arhiivi ja raamatukoguga. Seega on kogu muuseum-arhiiv-raamatukogu oma olemuselt uurimistegevust soodustav. Siiski on see seni jäänud vaid uurimist võimaldavaks keskkonnaks, sest puudub

¹⁸⁸ Edson; Dean, 1994, 9.

eestvedaja, kes nii raamatukogu kui arhiiviosa korrastaks ning kataloogiks, või kõige olemasoleva baasil uurimist läbi viiks.

Kirikutes toimuv säilitustegevus erineb mitmeti museaalide säilitamisest. Selleks, et tagada esemete säilimine ning võimaldada nende eksponeerimist, on muuseumid valdava osa eksponaate paigutanud lukustatavatesse vitriinkappidesse. Näituse tarbeks välja pandud kirikuvara on seega kasutusest kõrvaldatud ning hoiul. Võrreldes nende aktiivses kasutuses hoidmisega on tegemist esemete eluiga mõnevõrra pikendava ja kulumist takistava tegevusega. Ent kirikuruumi kui väärisesemetele turvalist hoidmis- ja eksponeerimiskohta seab mõnetise küsitavuse alla näide juhtumist Rooslepa kirikuvaradega. Sarnaselt Rootsi-Mihkliga, põgenes Noarootsi valla Rooslepa kogudus samuti 1944. aasta suvel peaaegu täies koosseisus Rootsi, võttes kaasa kirikuraamatud ja – esemed. Kirikuvarad tagastati Rooslepa kabelile 2013. aasta suvel, misjärel need paigutati spetsiaalselt valmistatud kappi.¹⁸⁹ Sama suve jooksul tungisid vargad kabelisse ning röövisid vastsaabunud esemed, vaatamata sellele, et kabelis oli valvesignalisatsioon.¹⁹⁰ Politseil õnnestus kahe aasta jooksul varad uuesti üles leida. Tagasitee leidnud esemeid otsustati laiemale üldsusele küll tutvustada, kuid seda läbi fotonäituse. Suur osa kirikuvaradest deponeeriti Haapsalu Rannarootsi muuseumi hoiule.¹⁹¹ Seda põhjusel, et esemed on hinnalised ja nende igapäevane eksponeerimine /hinnati koguduse jaoks liiga keeruliseks ning kulukaks.¹⁹²

Kõik kolm vaadeldud muuseumi on ühe näituse ja ruumi suurused. Sarnaselt väikeste koduloomuuseumitega põhinevad ka käsitletavad asutused demonstreerimisel ja eksponeerimisel. Valdavalt eksponeerimise poole kaldumist võib sedavõrd väikeste kirikutesse rajatud muuseumide puhul pidada loomulikuks. Sarnaselt algsete muuseumitega, mille rajamise mõte seisnes väärtuslike esemete laiemalt kättesaadavaks tegemises, põhinevad kirikute muuseumid tihtilugu tahtmises eksponeerida. Sarnaselt sellele, mida Edson ja Dean on muuseumide näitusekorralduse vajalikkusest tõdenud, võib pidada millegi eksponeeritava ning uudse külastatamise pakkumist võimaluseks kirikutel aidata tõestada oma olemasolu olulisust nii piirkonna kogukonnale kui ka seda ülalpidavale kogudusele. Jõhvi kirikuõpetaja, Peeter Kaldur on väljendanud, et muuseum on osa kirikutööst: “kirik ei saa olla vaid enda poole suunatud, vaid kõikide poole suunatud”. Kuigi kirik on temasõnul vastavalt tänapäeval levinud seisukohale justkui ühiskonna äärealadel, on selle ülesanne kuulutada ja jagada igapäevaga. Kirikuõpetaja peab oluliseks, et inimestel on võimalik

¹⁸⁹ Kirikuvarad jõudsid tagasi koju. *Eesti Kirik*, 15. juuni, 2016.

¹⁹⁰ Teder, Merike. (2013). Noarootsi Rooslepa kabelist varastati hinnalisi hõbeesemeid. *Postimees*, 23. juuli.

¹⁹¹ Kirikuvarad jõudsid tagasi koju. *Eesti Kirik*, 15. juuni, 2016.

¹⁹² Tulvik, Tiiu. (2016). Rooslepa kiriku varadest. *Noarootsi Valla Teataja*, 01. veebruar.

küsida. “Jõhvi kirik ja kõik, mis selle juurde kuulub, on väärt eksponeerimist ning inimestele eksponeerimist.”¹⁹³

Selles töös uuritavad kirikutesse rajatud muuseumid on kõik paigutatud senini vakantsetesse, mõnd aega kasutuseta seisnud pühakoja ruumidesse, mille ajastulist väljanägemist ning sisekliimat on tulnud kohendada. Tähelepanuväärne on seetõttu muuseumide rajamisel tehtud taastamistööd. Kosel on eelkõige lähtunud ehitise algsest väljanägemisest. 20. sajandil loodud madalate tööruumide asemel on muuseumipind paigutatud 19. sajandi leerisaali järgi taastatud ruumi, kus on eksponeeritud eelkõige 19. ja 20. sajandist pärinevad eksponaadid, kõneldes kohalikust ajaloo ning paigutades kirikut selle sekka. Jõhvi Muuseumis on üks saal taastatud kabelina, mis oli hoidmiskohaks keskajal samas asukohas paiknenud ning pühale reliikviale. Ruum on ka tänasel ajal funktsioneeriv kabelina, kus on võimalik läbi viia väiksemaid teenistusi, nii ristimis- kui ka laulatustalitusi. Samas on märgitud, et mitmete asjaolude tõttu see talitusteks niivõrd kasutusel ei ole, muuhulgas ümberehitustööde käigus vahetatud põrandapinnast tulenenud sisekliima muutusest tingituna. Ekspositsioon jutustab kohalikust ajaloo ajalooliste leidude, kirikuvara ja tänapäevaste tellimustööde abil.

Muuseumid on ehitustööde ja tegevuse käigus omandanud oma lõpliku olemuse, mis tihtilugu eristub teataval määral algideest. Rootsi-Mihkli kirikumuuseum, mille rajamise üheks tagamaaks oli soov esitleda Rootsist tagasisaadud koguduse vara, on aja jooksul oma väljapanekusse kaasanud ka teised eestirootslaste tagastatud esemed. Muuhulgas on seal hoiul ka Riias tegutsenud rootslaste kirikuesemed, mida ei ole Läti võimalik tagastada sealse rootsi koguduse puudumise tõttu.¹⁹⁴ Esmalt rahvusliku, vaimse ja isamaalise muuseumina kavandatud Jõhvi Muuseum erineb oma tänapäevases ülesehituses märkimisväärselt algsest ideest. Skulptuuride, tekstiilide ja rippuvate elementide asemel on kinnistes vitriinides eksponeeritud ehituseelsete uuringute käigus avastatud esemed. Ekspositsiooni üks märkimisväärsim element on põrandaklaasi alla paigutatud surnu kolp, mis on samuti ehituseelsete kaevetööde leiuks. Samuti takistab ehitustööde käigus vahetatud põrandapind ja uus sisekliima erinevate kavandatud materjalide sisse toomist. Jõhvi puhul teevad keldri siseolud muuseumi suuresti muutmatuks.

Tuleb märkida, et üheski muuseumis ei puudu kontakt religiooni või pühakojaga, milles need asetsevad. Üheks oluliseks teguriks võib olla ruumide kaasamine talitustesse. Muuseumiruumideks ümberehitatud pinnad on aeg-ajalt väiksemate talituste puhul kasutuses nii Jõhvis kui Kosel. Kuigi

¹⁹³ Kaldur, Peeter. 2018. *Autori intervjuu*. Jõhvi, 31. jaanuar.

¹⁹⁴ Göransson, Patrik. (2018). *Autori intervjuu*. Tallinn, 1. veebruar.

nii mõnegi muuseumi puhul võib täheldada teatavat - nii füüsilist kui mõttelist - distantse hoone sakraalsusest. Teatav distantse pühakojast, mille piires muuseum küll paikneb, võib Jõhvi Muuseumi näitel tekkida pühakojast lahusolevast nimetusest, omaette ja pühakoda mitteläbivast sissepääsust ning põhiliselt piirkonna ajalugu jutustavast ekspositsioonist. Olgugi et Jõhvi ekspositsioon valmis, erinevalt ideekavandi autori algsest visioonist, küll vähem kirikliku ja rohkem piirkonna ajaloo kesksena, siis ei puudu ekspositsioonist seos religiooniga. Kontakti ja tunnetuse nii hoone praeguste kui ka ruumide kunagiste funktsioonidega loovad mosaiigid vaimsetest stseenidest. Samas asjaolu, et kunstnikelt tellitud teoste tüübid Eesti kirikukunstile niivõrd omased ei ole, võtab iseloomustavalt kokku muuseumi üldist kontakti ning seotust kirikuga. Kose ja Rootsi-Mihkli ekspositsioonide puhul on seos kirikuga märgatavalt suurem, sest eksponeeritu puhul on tegemist vähemalt suuremas osas kirikuesemetega.

Kõik käsitletud muuseumid määratlevad ennast teatud määral erinevalt. Rootsi-Mihkli on seejuures ainus, mille puhul on nii nimes kui ka üldises määratluses „kirikumuseumi“ mõistet kasutanud. Seda võib seostada kirikuga lähedase seotusega nii ekspositsiooni kui muuseumi üldkorralduslikus vaates. Jõhvi Muuseumi puhul on oluline asjaolu, et tegemist on linna ainsa muuseumiga, mistõttu võib ülelinnalise nime kandmist pidada põhjendatuks. Samuti kumab muuseumi ülalpidamisest ning korraldusest läbi, et võrreldes teiste vaadeldud näidetega, ei sõltuta täielikult kirikust. Mistõttu „kirikumuseumi“ asemel on tarvilisel ainult „muuseum“. Kosel käsitletakse juurdeehitise kõiki – muuseumi, raamatukogu ning arhiivi – funktsioone võrdselt. Seejuures kohalike kirikuesindajatega intervjuud läbi viies selgus, et muuseum-arhiiv-raamatukogu käsitletakse eelkõige avaliku ruumina, mis on mitmeti kasutatav.¹⁹⁵

Puudutatud kirikutesse rajatud muuseumidest omab Jõhvi Muuseum kõige suuremat sarnasust käesolevas töös kasutatud Reinwardti akadeemia mudelile muuseumi ülesannetest. Antud muuseumi puhul saab rääkida teadmiseni viivast uurimistegevusest ning aktiivsest kommunikatsioonist. Jõhvi Muuseumi laiahaardelisele tegevusele viitab veel sellekohase materjali kättesaadavus, tänu millele on ka selle töö raames antud muuseumi näidet võimalik lähedamalt käsitleda. Ei saa siiski öelda, et kõik kolm vaadeldud muuseumitegevuse aspekti oleks antud muuseumis omavahel tasakaalus. Kose ning Rootsi-Mihkli puhul on vaadeldud ülesannete täitmine veelgi vähesem. Seejuures tuleb märkida, et käsitletud muuseumid on siiski rajatud lähtudes asutuse pigem üldisemast arusaamast ning peamiselt soovist eksponeerida.

¹⁹⁵ Palgi, Tiit. (2018) *Autori intervjuu*. Kose, 30. märts.

Olgugi et käesolevas töös vaadeldud kirikute juurde rajatud muuseumid erinevad mitmeti esimeses peatükis toodud muuseumi ideest ning põhisist, tuleb siiski välja tuua, kuidas need klappivad nii mõnegi teise muuseumi olemuse sõnastusega. Nimelt on Ants Viires mõneti ülevaatlikult mõtestanud muuseumi põhisisu järgmiselt: „Oma olemuselt on muuseumid nüüdismaailmas laialdaselt hargneud näitusekompleksist, kuhu kuuluvad veel raamatukogud, arhiivid, looma- ja botaanikaaiad, rahvuspargid ja looduskaitsealad. Kõik need on omamoodi andmepangad, kuhu on koondatud aineid inimkultuuri ja meid ümbritseva loodusliku keskkonna kohta.“¹⁹⁶

Vaadeldud näidete põhjal võib öelda, et kirikute laiendatud kasutuse asemel tuleb rääkida pigem Euroopa varakambritega sarnanevatest nähtustest. Sarnasus varakambritega laiendatud kasutuse asemel tuleneb esiteks sellest, et muuseumitele pühendatud ruumide puhul on tegemist pigem kõrvaliste, kasutuna seisnud ruumidega. Samas kui kirikuruumi laiendatud kasutust on iseloomustanud tihtilugu sakraalsete, teenistusruumide arvelt loodud rajatistega. Teiseks osutab laiendatud kasutusest kõrvalejäämisele see, et enamuse käsitletud muuseumid ei tegele enesetutvustamisega uute ürituste ega muu reklaamiva vahendusel. Samas kui kirikute laiendatud kasutusele puhul on tegemist kiriku poolt teadvustatud tegevusega, mis tuleneb enamasti kirikukülastajate nappusest. Seega juhul, kui pühakojale on otsustatud lisanduv – mõnel juhul päästev – funktsioon leida, siis on see ka konkreetselt avalikkuse silme ette toodud. Varakambritest muuseumid, olgugi et markeeritud ning avalikkusele avatud, lähtuvad soovist eksponeerida ning pakuvad seeläbi hoonele lisaväärtust spetsiaalse, sihtotstarbelise ruumi abil. See on ka määratlus, millele käsitletud muuseumid kõige enam vastavad.

¹⁹⁶ „Muuseumi sünd“, *Looming*, 1984 nr. 4, 508-509.

Kokkuvõte

Käesolev bakalaureusetöö keskendus kiriku- ja muuseumiruumi ühendamisele Eestis, lähtudes kolmest kirikusse rajatud muuseumist – Jõhvi Muuseum, Rootsi-Mihkli kirikumuseum ja Kose kiriku muuseum-arhiiv-raamatukogu. Töö ülesandeks oli vaadelda, kuidas toodud kolm muuseumi näidet suhestuvad Reinwardti akadeemiast pärineva muuseumi olemust sõnastava mudeliga. Fookus oli mudelist pärinevatel muuseumi ülesannetel: säilitamine, teadustöö ja kommunikatsioon. Soov oli ka välja selgitada, kuidas muuseumirajamist ning –pidamist kui ühte võimalikku pühakodade laiendatud kasutusviisi on Eestis seni rakendatud.

Töö tulemusena ilmnas tõsiasi, et üldiselt langeb kirikusse rajatud muuseumide põhifookus eksponeerimisele. Rajamisel on lähtutud muuseumi üldisemast kujutelmast ning põhilisest soovist eksponeerida. Samas muuseumi ülesannete täitmise vaatest on kirikud ning muuseumid kõige enam tegelenud kommunikatsiooni aspektiga. Isegi, kui muuseumit otseselt ei reklaamita, on kõik vaadeldud näited ka teatud perioodil aastas regulaarselt avatud ning lihtsamini külastatavad. Uurimistegevus muuseumide puhul varieerub – Jõhvis ilmub jätkuvalt teaduslike publikatsioonide sari, samas kui Rootsi-Mihklis on sellele kõige lähedasemaks tegevuseks voldikute printimine. Kõige vähem saab kirikutesse rajatud muuseumide puhul rääkida siiski säilitustegevusest. Säilitamine piirneb valdavalt eseme kasutusest eemaldamise ning valve all ruumis vitriinkappi paigutamises.

Kirikumuuseumide omavahelises võrdluses ning analüüsis ilmnas, et Jõhvi Muuseum on teistest selgelt eristuv. Eelkõige seetõttu, muuseum vastab tegevuselt kõige enam Reinwardti akadeemia mudelis toodud ülesannetele. Kuigi ka Jõhvi puhul on säilitamine pigem probleemseks kohaks, ollakse nii teadustöös kui ka kommunikatsioonivallas aktiivsemad. Samas kui Rootsi-Mihkli ja Kose kirikute muuseumid on selle töö raames vaadeldavates ülesannetes vähemaktiivsed. Kõige suuremaks erinevuse tekitajaks võib pidada Jõhvi Muuseumi Seltsi olemasolu, mis tagab muuseumile teatava iseseisvuse kirikust. Samas ei ole antud muuseumipindu võimalik täielikult defineerida vastavalt üldlevinud muuseumi definitsioonidele ega nendega rangelt kõrvutada, sest eksponeerides ning säilitades täidavad need pigem kõrvalisi lisafunktsioone. Küll aga võimaldavad tuntud definitsioonid ning mudelid saada ülevaadet pühakodadesse rajatud muuseumipindade erilaadsest olemusest ning potentsiaalid.

Kõik kolm muuseumi on oma tegevuses siiski rohkemal või vähemal määral pigem ooteseisundis, valmis külastajaid soovi korral vastu võtma, teadmisi vahendama ja pühakojast teist perspektiivi andma. Olles seega kirikuhoone sakraalsele väärtusele kui toetav lisa. Sellele vaatamata on kõik

nende poolt täidetavad muuseumi ülesanded näidanud, kuivõrd tänuväärne on väikeses kirikuruumis tegutseva muuseumi igat tüüpi tegevus ja püüdlus säilitamise, teadustöö ja kommunikatsiooni suunas. Kasvõi Jõhvi Muuseumi Seltsi publikatsioonide näitel on näha, kuivõrd palju kohalikku ajalugu puudutavaid teadmisi on võimalik ilmsiks teha.

Kuigi Kose muuseum-arhiiv-raamatukogu on enesemääratluse kohaselt kiriku juures tegutsev mitmetikasutatav avalik ruum ei tundu vaadeldud kirikutesse rajatud muuseumid siiski rajamise-ega ülalpidamise vaatest kirikute laiendatud kasutusest lähtuvat. Põhjusel, et sulgemisohus kirikuhoone ning -ruumide ära kasutamise asemel on tegemist pigem kõrvalisema, kasutuna seisnud pinnale otstarbe andmisega, mis tihtilugu langeb kokku ka ruumi varasema, hoiustava funktsiooniga. Oluliseks erisuseks on ka enesetuvustamise vähesus, sest enamasti võib laiendatult kasutatavate kirikute üheks fookuskohaks pidada enesereklaami ning laialdasemat ligipääsetavust. Seega Eestis on küll teataval määral proovitud kirikutele laiendatud kasutust võimaldada, kuid seda Euroopa tühjenevate kirikutega võrreldes teistsugustel põhjustel. Sellal, kui teistes riikides suunab kirikuid atraktiivseid lisafunktsioone otsima eelkõige sulgemisoht ning kriitiline inimeste nappus, siis Eestis valdab pigem soov kirikust enamat näidata ning kohaliku kogukonnani tuua muidu külastamatuid ruume. Võib vaid arvata, et Eesti tasandil ootab tühjaks jäävate kirikute üle otsustamine ning aeg veel ees.

Töös lähtuti eeldusest, et Eesti kirikutesse rajatud muuseumide puhul on tegemist ühe variandiga kirikute laiendatud kasutusest. Pärast Euroopa olukorra vaatlemist on tulnud siiski tõdeda, et käsitletud muuseumid on sarnasemad eelkõige muuseumiteks kohandatud varakambritega. Sarnaselt Eestist valitud näidetele on varakambriid sakraalsest ruumist üldjuhul eraldatud ning kirikule lisaväärtust pakkuvad. Tegemist on pinnaga, mis on küll pühakoja teenistusruumidest eraldatud, kuid on mõningal juhul ka varasemalt toimunud kirikuvarade hoiustamiskohana. Seega Euroopa varakambritele sarnase lahenduse rakendamist võib pidada Eestis esimeseks sammuks funktsioneeriva kirikuruumi ning muuseumimaailma ühildamises. Põhjusel, et selle raames tehtavad kohendused ei ole niivõrd kapitaalsed, et tekitada hirmu hoone ligipääsetavuse piiramise või selle tähenduse täieliku muutmise ees.

Bakalaureusetöö lõi paari kohaliku näite põhjal esmase ülevaate kirikutesse rajatud muuseumidest Eestis. Siiski uurimisruumi veel tingimata jagub nii mitmetikasutatavate kirikute kui ka varakambrite küljelt. Kuigi Euroopa näiteid ning konteksti on ka käesolevas töös mõnevõrra sisse toodud, siis saab seda võrdlust ka palju põhjalikumalt läbi viia. Sellest tulenevalt on saavutamata veel võrdlusmoment Euroopas levinud ning Eestis alles kujuneva kirikute laiendatud kasutusega,

mis on aja jooksul järjest päevakajalisemaks muutumas. Suuremat tähelepanu väärrib tulevikus veel Eesti ning Euroopa varakambritest loodud muuseumide võrdlus.

Summary

Thesis on „Establishing museums within churches in the example of Jõhvi, Rootsli-Mihkli and Kose churches“ focuses on the largely unexplored topic of bringing together actively used church spaces and the museum world in Estonia. Although an increasingly popular topic in Europe, few Estonian churches have attempted integrating a secular function (such as museum keeping) into their premises and work. The subject’s importance stems from two main aspects. Firstly, museologists have more and more started to note the similarities between churches and museums, in terms of space and objects. Secondly, closing down of churches and a need for extended use for the religious landmarks in cities and villages is a growing issue in Europe, as well as in Estonia.

The aim of the Thesis is to observe how a selection of churches in Estonia – in Jõhvi, Rootsli-Mihkli, and Kose – have put museum keeping, as one of the options for wider uses of churches, into practice. In addition, the definition together with the understanding of church museums is examined and discussed. For this purpose, the Thesis is divided into three chapters.

The first chapter focuses on providing the theoretical background to the concept and nature of museums by mapping out their main functions and tasks.

The second chapter provides an overview of three Estonian churches that have established museums within their grounds by focusing on the idea, realization, and functions of said museums. Whilst also bringing out the aspects of how the established museums fit the general understanding and definition of museums.

The third chapter tries to compare and analyze the selected museums, based on the information provided in the first two chapters, in order to arrive at an answer on how museums operate within churches in Estonia.

In order to examine how the three museums relate to the general understanding of museums the bachelor thesis centered around three main activities – preservation, research, communication – provided by Reinwardt Academy, in defining the functions of museums.

The research revealed that the museums in the churches focus mainly on the exhibiting aspect of museum keeping. In establishing the museums, the churches primarily built upon the most general understanding of museum work and the desire to showcase their possessions. Whilst from the viewed functions and activities, the museums carried out the communication aspect the best. Research activity varies between museums, with Jõhvi being the only one museum where continual

scientific work is carried out. Yet preservation work noted in the museums is the least in accordance with the referenced preservative activities. Overall, the Jõhvi Museum stood out the most from the studied museums because of how it met with Reinwardt Academy's provided model. The Museum Society that was established along with the founding of the museum can be considered a big advantage point for the museum. However, it must be noted that the selected museums cannot be strictly compared to the most common definitions of museums due to the fact that they fulfill only secondary and additional functions within the building that they reside in. Still the referenced definitions and models help in providing an overview of the special nature and potential of the museums that are constructed within churches.

Although the Thesis based one of its aims upon observing museum keeping as one of the options for extended uses of churches, then after comparing the Estonian examples with European cases, it must be noted that the studied museums bear more similarity to treasuries than with alternative church use. The close connection to treasuries comes from the fact that the examined museum spaces are more distant from the sacred areas of the church where services take place. Whilst the act of utilizing (empty) sacred space is most characteristic of the extended use of churches. Another aspect to note is the fact that the studied museums are not avid on advertising their museum function. Whereas self-promotion is essential for churches that have taken on museum keeping as a form of wider use and means of keeping the church building from closing. Treasuries converted into museums are based upon the desire to exhibit the church's collections. They offer additional value to the building. This is also a definition that the three selected Estonian church museums fit under.

Giving church treasuries, or other rooms of similar nature a museum function, seems to be the first step in bringing together the Estonian museum world with active and open churches. Changes being made to sacred space are considerably modest and therefore have a lesser chance of evoking fear amongst the community over the church's future accessibility or overall meaning.

Kasutatud allikate ja kirjanduse nimekiri

Arhiivmaterjalid

Eesti Rahvusarhiiv:

ERA.5025. Muinsuskaitseamet.

EAA.1655. EAÕK Sinod.

Tallinna Linnaarhiiv:

TLA.R-1. Tallinna Linna Rahvasaadikute Nõukogu Täitevkomitee.

Intervjuud

Göransson, Patrik. (2018). *Autori intervjuu*. Tallinn, 1. veebruar.

Kaldur, Peeter. (2018). *Autori intervjuu*. Jõhvi, 31. jaanuar.

Kask, Kerstin; Õis, Andres; Palgi, Tiit. (2018). *Autori intervjuu*. Kose, 30. märts.

Kivist, Laidi. (2018). *Autori intervjuu*. Jõhvi, 2. veebruar.

Niinepuu, Astrid. (2018). *Autori intervjuu*. Jõhvi, 31. jaanuar.

Publitseeritud allikad

ICOMi muuseumide eetikakoodeks. (2007).

„Meenutusi ajaloo keerdkäikudest” - *Pilk peeglisse* (2006) Eesti Välisministeerium.

Narva Aleksandri kirik. Tornimuuseum. (2012). Narva: EELK Narva Aleksandri kogudus.

Riiklik programm: 21. sajandi Eesti muuseumid. Arengu põhisuunad 2006-2015. (2006).

Tallinna Rootsi-Mihkli kogudus. (1991). Tallinn: Tallinna Rootsi-Mihkli kogudus.

Tooming, Kaire; **Vainlo**, Ann. (2013). *Pöide kiriku halduskava*. Ennistuskoda Kanut.

Kirjandus

Ambrose, Timothy; **Paine**, Crispin. (1993). *Museum Basics*. New York: Routledge.

Dallen, Timothy. (2011). *Cultural Heritage and Tourism: An Introduction*. Bristol, Buffalo, Toronto: Channel View Publications.

Desvallées, André; **Mairesse**, François (toim). (2016). Muuseum - *Museoloogia põhimõisted*. ICOM Eesti Rahvuskomitee.

Duncan, Carol. (1995). *Civilizing Rituals: Inside Public Art Museums*. New York: Routledge.

Ederma, Bruno, **Jaik**, Asta (toim). (1939). *Eesti evangeeliumi luteriusu kirikud*. Tartu: Konstantin Jaik'i kirjastus.

Edson, Gary, **Dean**, David. (1994). *The Handbook for Museums*. London: Routledge.

Jürjo, Villu, **Simson** Sirje. (2003). *Viru praostkonna kirikud*. Tallinn: Logos.

Kadakas, Villu. (2003). „Jõhvi kirik“ – *Jõhvi kindluskirik – legendist tegelikkuseks*, Jõhvi: Jõhvi Muuseumi Selts.

Kadakas, Villu. (2010). „Jõhvi kirik kui kindlusehitis“ – *Unustatud linnused, pühakojad ja piiskopid*, toim. Vallo Reimaa. Jõhvi: Jõhvi Muuseumi Selts.

Kadakas, Villu. (2013) “Uut Kose algsest kivikirikust ja eriti selle käärkambrist” - *Harjumaa Uurimusi 9. Arheoloogia kogumik*, toim. Kadakas, Ulla, Kangert, Nele. Harjumaa: OÜ Infotrükk.

Keene, Suzanne. (2002). *Managing conservation in museums*. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Kiisma, Lembit. (2002). *Jõhvi Püha Mihkli kirik. Legendid ja faktid*. Jõhvi: Jõhvi Linnavalitsus.

Mason, Rhiannon, **Robinson**, Alistair, **Coffield**, Emma. (2018). *Museum and Gallery studies: the basics*. London: Routledge.

Paine, Crispin. (2013). *Religious Objects in Museums: Private Lives and Public Duties*. London: Bloomsbury.

Pearce, Susan. (2010). „The collecting process and the founding of museums in the sixteenth, seventeenth and eighteenth centuries“ – *Encouraging Collections Mobility – A Way Forward for Museums in Europe*. Helsinki: Finnish National Gallery.

Piir, Gustav. (2013). *Redundancy or Rejuvenation? The Future of Estonian Evangelical Lutheran Churches as Heritage Buildings. Seminar Extended Use of Churches*. Tallinn, 7. oktoober.

Polianski, Igor. (2016). "The Antireligious Museum: Soviet Heterotopia between Transcending and Remembering Religious Heritage" - *Science, Religion and Communism in Cold War Europe*. Betts, Paul; Smith, Stephen (toim.). London: Palgrave Macmillan.

Raam, Villem. (1990). "Uut Harju vanadest kirikutest (Jõelähtme ja Kose)" - *Eesti Ehitismälestised. Aastaraamat*. Tallinn: "Valgus".

Raam, Villem (toim.). (1997). *Eesti arhitektuur. 3, Harjumaa. Järvamaa. Raplamaa. Lääne-Virumaa. Ida-Virumaa*. Tallinn: Valgus.

Randla, Anneli (toim.). (2011). *Tallinna kirikud: ajalugu ja restaureerimine*. Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet.

Reinvelt, Riina. (2007). "Museaalid - rekvisiidid või hindamatu osa kultuuripärandist?" - *Muuseum muuseumis : artikleid museoloogia vallast*. Narva : Narva Muuseum.

Reimaa, Anne-Ly. (2003). „Konverentsi avakõne“ – *Jõhvi kindluskirik – legendist tegelikkuseks*. Jõhvi: Jõhvi Muuseumi Selts.

Reimaa, Vallo. (2003). „Saateks“ – *Jõhvi kindluskirik – legendist tegelikkuseks*. Jõhvi: Jõhvi Muuseumi Selts.

Salin, Sven. (2009) *Kultuuriühing Rootsi Hariduse Sõbrad 1909-2009*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.

Smith, Charles Saumarez. (1989). "Museums, Artefacts, and Meanings" - *The New Museology*. London: Reaktion Books.

Tzortzi, Kali. (2015) *Museum Space. Where Architecture Meets Museology*. London: Routledge.

Ajalehe- ja ajakirjaartiklid

Akadeemia:

2009/04. Muuseumi mõte: Eesti muuseumide identiteedimuutusest 19.-20. sajandil.

Dimanche:

13.05.2018. Les nouvelles salles du Trésor de Liège.

Eesti Kirik:

02.10.2002. Jõhvi sai esimese muuseumi.

01.02.2006. Jäädvustatakse rootslaste ajalugu Eestis.

30.08.2006. Jõhvi Mihkli kirik taas muinaspäevade keskmes

27.09.2006. Mihklipäeval Tallinna Rootsi-Mihklis.

11.10.2006. Rootsipärase kants Tallinna südames.

29.08.2007. Õigeusu tekstiilidel on oma muuseum.

16.12.2009. Minnes võeti kaasa kõige kallimad esemed.

28.08.2013. Tänu lahkele südamele.

15.06.2016. Kirikuvarad jõudsid tagasi koju.

26.10.2016. Jõhvi Muuseumi Selts kutsub näitusele.

28.06.2017. Koguduse jõud ei rauge, kinnitatakse Pöides.

Eesti Päevaleht:

17.04.2002. Rootsi-Mihkli kiriku vara tagastatud.

09.12.2005. Tallinna Rootsi-Mihkli kogudus rajab kiriku keldrisse muuseumi.

Looming:

1984/4. Muuseumi süünd

Lääne Elu:

19.01.2013. Eestirootslaste kirikuvara jõuab Rootsist koju.

Maaleht:

03.10.2013. Kirikumõis kutsus mõisnikud külla: Kose kirikus avati muuseum-arhiiv-raamatukogu.

Noarootsi Valla Teataja:

01.02.2016. Rooslepa kiriku varadest.

Postimees:

15.07.1932. Tartu teated. Kirikumuuseum leiab tähelepanu.

23.07.2013. Noarootsi Rooslepa kabelist varastati hinnalisi hõbeesemeid

Päewaleht:

26.05.1940. Koguduse saal katedraalis.

Pärnu Postimees:

16.04.2002. Rootsi ajaloomuuseum tagastas Mihkli koguduse aarded.

Põhjarannik:

25.09.2002. Jõhvi kindluskiriku muuseum avab ukсед.

01.10.2002. Jõhvi muuseumis tuleb astuda üle mõõga ja kolba.

Saarte Hääl:

17.07.2015. Põide kirik, pastoraat ja kõrvalhoone – kõik ebaseaduslikud!

Sirp:

26.09.2013. Kirikud – üleliigne hooneliik?

Ühistegelised Uudised:

14.12.1934. Tartu Maarja kiriku museum.

Diplomitööd

Kukk, Kaie. (2006). *Museaalide pikaajalise säilitamise nõuded ja võimalused nende saavutamiseks Eesti Rahva Muuseumi näitel*. Magistritöö. (Juhendaja Kurmo Kõnsa). Tartu Ülikool, füüsika-keemia teaduskond, filosoofiateaduskond

Internetilehed

Benediktinerstift Admont.

<https://www.stiftadmont.at> [26.05.2018]

Farago, Jason. (2015). Why museums are the new churches. BBC culture, 16. juuli.

<http://www.bbc.com/culture/story/20150716-why-museums-are-the-new-churches> [26.05.2018]

Frost, Natasha. (2018). How the USSR Turned Houses of Worship Into Museums of Atheism. Atlas Obscura, 7. mai.

<https://www.atlasobscura.com/articles/soviet-antireligious-museums-of-atheism> [26.05.2018]

International conference on the creative reuse of churches. The Churches Conservation Trust.

<https://www.visitchurches.org.uk/what-we-do/news/international-conference-on-the-creative-reuse-of-churches.html> [26.05.2018]

MAR (muuseum-arhiiv-raamatukogu). EELK Kose Püha Nikolause kogudus.

<https://sites.google.com/site/eelkkose/home/mar> [26.05.2018]

Museo do dinheiro - Banco De Portugal.

<https://www.museudodinheiro.pt/en/features> [26.06.2018]

Muuseumiseadus. (10.07.2013). Riigi Teataja I.

<https://www.riigiteataja.ee/akt/110072013001> [26.05.2018]

Muuseumist. Niguliste Muuseum.

<https://nigulistemuuseum.ekm.ee/muuseumist/> [26.05.2018]

Narva kirik ja kogudus. Eesti Evangeelne Luterlik Kirik.

<http://www.eelk.ee/et/annetus/narva-kirik/> [26.05.2018]

Niguliste kirik. Niguliste Muuseum.

<http://nigulistemuuseum.ekm.ee/niguliste-kirik/> [26.05.2018]

Paine, Crispin. (2010). Militant Atheist Objects: Anti-Religion Museums in the Soviet Union.

Present Pasts 1(1).

<https://www.presentpasts.info/articles/10.5334/pp.13/> [26.05.2018]

Raasik, Kaire. (2017). Muuseumikülastuste arv oli möödunud aastal tõusutrendis. Statistikaamet, 12. mai.

<https://www.stat.ee/pressiteade-2017-054?highlight=muuseum> [26.05.2018]

Seminar Extended Use of Churches. Sustainable Management of Historic Rural Churches in the Baltic Sea Region.

<http://smcproject.org.ee/seminar/> [26.05.2018]

Toivanen, Joonas. (2016). Ülevaade Tartu Maarja kiriku ajaloo kohta.

<http://tartumaarja.eelk.ee/2016/08/ulevaade-tartu-maarja-kiriku-ajaloost> [26.05.2018]

Woods, Mark. (2017). Russian Cathedral That Was Turned Into Museum Of Atheism Is To Be A Church Again – Christian Today, 12. jaanuar.

<https://www.christiantoday.com/article/russian-cathedral-that-was-turned-into-museum-of-atheism-is-to-be-a-church-again/103797.htm> [26.05.2018]

Lisad

Lisa 1.

Intervjuu küsimused:

Kuidas sai kirikusse rajatud muuseumi idee alguse?

Kust pärineb idee või otsus muuseum just praegusele kohale rajada? Miks pühendati muuseumile eraldi ruum?

Kas näete, et tegemist on muuseumi, kirikuruumi või millegi muuga?

Kirik kui eksponaat - kas või kui palju mõeldi kirikumuseumi rajamisel ka hoone enese eksponeerimise peale? Kas peale rajatava muuseumi mõeldi ka kirikuhoone kui ehitismälestise suurema tähelepanu alla toomisele?

Millisena näete muuseumi eesmärki?

Milline on koguduse kontakt muuseumiga?

Kas kogudus omab eesmärke seoses muuseumiga? Kas on midagi, mida kogudus soovib muuseumiga saavutada?

Kuivõrd toob muuseumi olemasolu ja tegevus hoonesse elu teenistustevälisel ajal?

Millistel aegadel (või tingimustel) on muuseum avatud ning külastatav?

Milline on muuseumi külastatavus? Aktiivsemal perioodil?

Kuidas näeb välja muuseumiga seotud säilitustegevus (kogumine, dokumenteerimine, konserveerimine, restaureerimine)?

Millised on nõuded eksponeeritava hoidmiseks?

Kes tegeles muuseumi ekspositsiooni koostamisega (või jätkuvalt tegeleb)?

Kas püsinäitus on ka aja jooksul muutunud (täienenud)?

Kas on olnud plaane püsiekspositsioone muuta või vahetada?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Keidi Kaitsa (sünnikuupäev: 21. juuli 1995)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose bakalaureusetöö **„Muuseum pühakojas – Jõhvi, Rootsi-Mihkli ja Kose kirikute näitel“**, mille juhendaja on Krista Andreson,
 - 1.1 reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 28. mai 2018